ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»

Кафедра соціальних технологій

Пояснювальна записка
до дипломної роботи
на здобуття освітньогоступеня «магістр»

на тему:

«РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ГРУПАХ ПІДЛІТКІВ»

Виконав(ла): здобувач 2-го курсу, групи ПЛ-22-2vn
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальності 053 «Психологія»
_____ Галачова Юлія Володимирівна
(підпис)

Керівник _____канд.пед.н., проф.Заброцький М.М.
(підпис)

Рецензент _____канд.психол.н. Мельник Ю.В.
(підпис)

Дипломна робота допущена до захисту рішенням кафедри соціальних технологій
Протокол № ____ від «_____» _____ 20___ р.
Завідувач кафедри соціальних технологій _____к.п. н., доц.Костенко Н.І.
(підпис)

Вінниця 2024

Зміст

ВСТУП 3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН 7
1.1. Міжособистісні відносини як складова спілкування 7
1.2. Особливості міжособистісного спілкування у підлітковому віці 13
1.3. Спілкування як показник розвитку міжособистісних відносин у групах підлітків 19
Висновки до першого розділу 25
РОЗДІЛ ІІ. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ГРУПАХ ПІДЛІТКІВ 27
2.1. Методи та методики дослідження міжособистісних відносин підлітків 27
2.2. Експериментальне дослідження міжособистісних відносин у підліткових групах різного віку 33
2.3. Визначення психологічних особливостей розвитку міжособистісних відносин у підлітків різного віку 56
Висновки до другого розділу 59
РОЗДІЛ ІІІ. КОРЕКЦІЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ГРУПІ ПІДЛІТКІВ 64
3.1. Тренінг розвитку міжособистісних відносин та групової взаємодії 64
3.2. Аналіз результатів формувального експерименту 65
Висновки до третього розділу 69
ВИСНОВКИ 71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 74
ДОДАТКИ 78

ВСТУП

Актуальність теми. Система освіти в даний час орієнтована на підхід до підлітка як до особистості, що розвивається, потребує розуміння та поваги його (підлітка) інтересів і прав. Освітня робота з підлітками спрямована на забезпечення умов, що відкривають дитині можливість самостійних дій, які пов'язані з освоєнням навколишнього світу. За такого підходу особливу значущість набуває проблема взаємодії підлітків з однолітками, дорослими та оточенням, особливо у такий нелегкий час для українського народу.

Проблема формування у дитини з перших років її життя таких взаємовідносин з оточенням, які походили б з моральних принципів гуманізму – актуальна сьогодні як в теорії, так і в практиці виховання підростаючого покоління. У зрілому суспільстві ці відносини, характеризуються дружнім співробітництвом, взаємоповагою, піклуванням людей один про одного, взаємодопомогою.

У взаємовідносинах дітей підліткового віку починає активно формуватися комунікативна та соціальна компетентність, а взаємодія дитини з однолітками і дорослими набуває особливих рис. При цьому, співпраця розглядається як тип взаємодії у спільній діяльності.

Дослідження доводять, що між дітьми підліткового віку існують доволі складні відносини. Задовго до того, як в процесі організованої вихователем сумісної діяльності формуються ділові контакти, між дітьми виникають особисті відносини, що базуються на почуттях симпатії-антипатії, прийняття-неприйняття тощо, що впливає на становлення дитячого колективу, взаємовідносин в ньому, на формування позитивних якостей між його членами, впливає на психологічний клімат та настрій в групі підлітків.

Особисті взаємовідносини істотно впливають на формування підлітка. За умов правильного управління цими взаємовідносинами шляхом організації сумісного життя та діяльності в закладі освіти стають важливим засобом формування колективу та виховання взаємодопомоги між дітьми.

Якщо потребу у спілкуванні не задовільнити, то це може призвести до конфлікту між людьми, напруженості, а інколи навіть викликати захворювання. В процесі спілкування важливо розуміти, що кожна людина є найбільшою цінністю суспільства.

Як відомо, значення спілкування у житті людини вивчали вчені як зарубіжної, так і вітчизняної психології. Дану проблему у своїх працях висвітлювали В.П.Бехтерєв, Л.С.Виготський, В.О.Сухомлинський, Б.В.Зейгарник, Є.С.Мазур, Д.Б.Ельконін, С.Л.Рубінштейн, І.С.Кон, В.М.М'ясищев, К.К.Платонов, Г.С.Костюк, А.В.Петровський. Вони займались науковою розробкою проблеми закономірностей розвитку підлітків та ролі спілкування в цьому віці. Проблема міжособистісного спілкування деталізувалась у працях О.О.Ануфрієвої, Г.С.Костюка, Г.С.Сковороди, А.В Брушлинського, О.В.Киричука та інші.

Особисті взаємовідносини найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях підлітки вчаться проявам чутливості, чуйності, піклуванню, допомоги один одному, тобто тут зароджуються перші паростки доброзичливого відношення до оточення та однолітків.

Мета дослідження: теоретико-експериментальне вивчення психологічних особливостей розвитку міжособистісних відносин у підліткових групах.

Об'єкт дослідження – міжособистісні відносини у підлітковій групі.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку міжособистісних відносин у групах підлітків.

Гіпотеза дослідження: динамічні характеристики компонентів міжособистісних відносин змінюються під впливом соціально- психологічних факторів та можуть впливати на розвитку підліткової групи.

Відповідно до мети і гіпотези визначено основні ***завдання*** дослідження:

1. Проаналізувати науково-психологічну літературу з проблеми розвитку міжособистісних відносин у підлітковій групі.
2. Визначити критерії для оцінювання розвитку міжособистісних відносин у підліткових групах.
3. Експериментально дослідити компоненти міжособистісних відносин у групах підлітків.
4. Розробити корекційну програму покращення розвитку міжособистісних відносин у підліткових групах.
5. Визначити ефективність впровадження психокорекційної програми.

Теоретичною основою дослідження стали філософські, соціологічні та психологічні положення про особистість як суб'єкта життєдіяльності (Н.І.Анциферова, А.В.Брушлінський, І.Д.Бех, В.О.Білоусова, П.М.Якобсон); закономірності розвитку підлітків та місце спілкування в ньому (Л.І.Божович, Д.Б.Ельконін, І.С.Кон, Г.С.Костюк, В.В.Крутецький, А.В.Мудрик, В.М.М'ясищев, А.В.Петровський, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн); розвиток міжособистісних відносин в групах (Г.М.Андрєєва, В.Г.Красько, І.С.Кон, Д.Майерс).

Для розв'язання сформульованих мети і завдань застосовувався комплекс ***методів та методик*** дослідження:

– *теоретичні:* аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної літератури для забезпечення розгляду загальних теоретичних питань з проблеми дослідження, а також узагальнення психолого-педагогічного досвіду;
– *емпіричні:* спостереження, інтроспекція, анкетування, бесіда, аналіз документації, аналіз продуктів навчально-пізнавальної діяльності, експертне оцінювання, експеримент (констатувальний та формувальний);

У ході експериментального дослідження застосовувались психодіагностичні методики: «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної); «Соціометричний тест» Дж.Морено; «Опитувальник міжособистісних

відносин» О.О.Рукавішнікова; «Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В.Бойка; «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського.

– *методи математичної обробки даних*, у тому рахунку аналізи на становлення відмінностей та взаємозв'язку ознак (t-критерій Стюдента).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що виявлено детермінанти і динаміку розвитку негативних психічних станів в залежності від провідного стилю виховання в сім'ї, обґрунтовані методи, способи та засоби комплексного підходу щодо корекції негативних психічних станів підлітків, зумовлених тим чи іншим стилем батьківського виховання та їх профілактика.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що програма корекції негативних психічних станів особистості підліткового віку, бланки апробованих анкет для дітей та батьків, створених з метою виявлення відповідної атмосфери в сім'ї, можуть бути використані педагогами, психологами у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, викладачами вищих навчальних закладів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Вінницького ліцею № 3. В дослідженні брали участь учні 6-8 класів в загальній кількості 77 осіб.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи представленні на VI Психологічному форумі «Розвиток та реабілітація особистості в умовах сьогодення» та на XXVI науково-практичній конференції «Наука і навчальний процес»

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (55 найменувань в тому числі іноземними мовами 4) та додатків. В роботі представлено 6 рисунків та 18 таблиць.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН

1.1. Міжособистісні відносини як складова спілкування

Міжособистісні стосунки – це найважливіша складова нашого життя. Саме вони дають нам емоції та переживання, необхідні для гармонійного розвитку особистості, мотивації та просто почуття задоволеності життям. З погляду психології, міжособистісні відносини влаштовані набагато складніше, ніж може здатися. І сьогодні ми постараємося розібратися, що вони являють собою, як влаштовані і чим відрізняються від соціальних відносин.

Міжособистісні відносини – це всі види взаємодій, в які вступають люди: почуття, судження, спілкування, спільні відносини, обмін емоціями та інше. Основуються вони на соціальних зв'язках, які вже існують або знову виникають між членами суспільства. Як правило, міжособистісні стосунки встановлюються з певною метою: отримати будь-яку вигоду, поділитися емоціями, отримати підтримку, дізнатися чи повідомити щось. Важливою складовою таких відносин є взаємна довіра та розуміння [38].

Міжособистісні відносини реалізуються переважно у вигляді трьох основних форм взаємодії (рис. 1.1) [37].

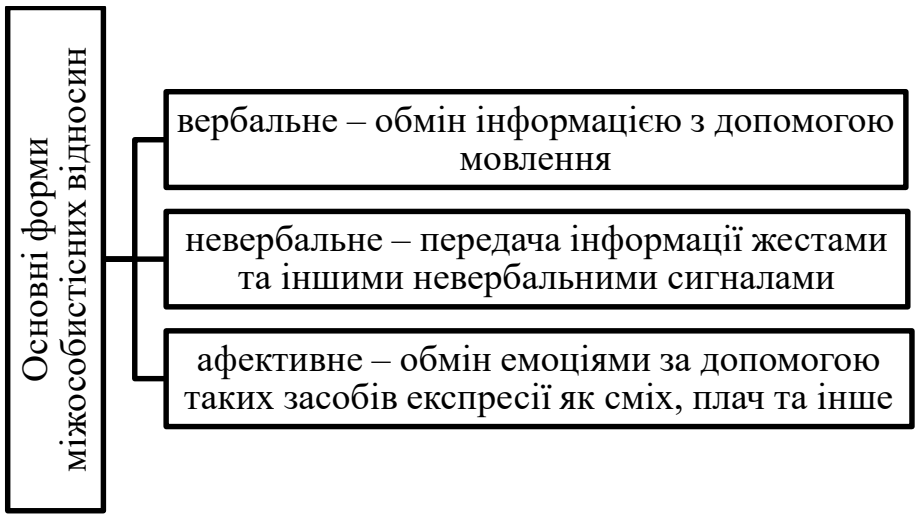

Рис. 1.1. Основні форми міжособистісних відносин

Перші міжособистісні стосунки починають формуватися у дитини відразу після народження (попри те, що новонароджений формально ще не вважається особистістю). За допомогою плачу, сміху та інших емоцій він взаємодіє з батьками, повідомляючи їм про свої почуття та бажання. Поступово взаємодія стає дедалі усвідомленішим, але справжніми міжособистісними відносинами це вважатимуться, коли завершиться первинна соціалізація дитини.

Даний вид взаємодії має ряд характерних рис [44]:

- Міжособистісні відносини сильно залежать від емоційних оцінок, як усвідомлених, і несвідомих. Це правило дотримується навіть для формальних та ділових відносин.
- Кожен із взаємодіючих суб'єктів бере в них участь як унікальний індивід, який має певні властивості характеру і займає певне місце в соціумі.
- Ці відносини не виникають спонтанно, а поступово розвиваються при спілкуванні та інших видах комунікації.
- Міжособистісні стосунки не постійні. Вони можуть змінюватися як на кращу, так і на гіршу сторону, іноді змінюючи свій вектор на протилежний.

Щоб краще зрозуміти, що таке міжособистісні стосунки, розглянемо кілька типових прикладів, з якими стикався кожен із нас, незалежно від соціального статусу та інших факторів [46]:

Повсякденні. У цю групу входять всі види взаємодії, які не мають на увазі надто близького спілкування. Цей різновид міжособистісних відносин охоплює широке коло людей, до якого входять усі, з ким ми так чи інакше контактуємо у повсякденному житті: сусіди, колеги, працівники сусідніх офісів, продавці, перукарі та інші люди.

Приятельські. У цю групу входять відносини, які не є надто близькими, але мають на увазі приємне спільне проведення часу. Наприклад, якщо ваш друг запросив вас провести час з його колегами, і ви непогано повеселилися разом, ви навряд чи відразу ж називатимете їх друзями. Але якщо ви хочете знову зустрітися з цими людьми, це є приятельські стосунки.

Товариські. Ця форма відносин передбачає, що пов'язані певної спільної діяльністю. При цьому вони не настільки близькі, щоб вважатися друзями, але мають спільні цілі та довіряють одна одній.

Дружні. Такі стосунки мають на увазі, що люди дуже близькі. Дружба не виникає просто на ґрунті спільних інтересів чи взаємної симпатії. Щоб стати друзями, люди довго спілкуються, зближуються в емоційному плані, вчаться розуміти один одного з огляду на всі особливості та тонкощі характерів.

Любовні. Ця форма взаємовідносин має на увазі емоційну близькість та наявність романтичних почуттів. У коханні люди не настільки вибіркові, як у дружбі (тому не завжди обирають партнерів раціонально), але за рівнем прихильності любовні стосунки є найсильнішими.

Споріднені. Залучення до родинних відносин відбувається при народженні, і все-таки вони можуть існувати в різних формах. Для когось усі родичі є близькими людьми, для когось важливі лише рідні люди, а решта родичів прирівнюється до звичайних знайомих.

Подружні. Незважаючи на те, що подружні стосунки походять з любовних, вони дуже відрізняються за змістом. За своїм характером вони ближче до споріднених, при цьому мають на увазі дотримання низки взаємних зобов'язань, порушення яких тягне за собою суспільний осуд і деякі форми юридичної відповідальності (такі як свідомо програшна позиція при розлученні).

Рівень міжособистісних відносин залежить від того, наскільки зрілими є особи, що в них складаються. Кожен із учасників повинен розуміти свою відповідальність перед іншим та дотримуватися певних правил, які хоч і не обумовлюються спеціально, але маються на увазі.

Структура міжособистісних відносин

Незважаючи на всю різноманітність міжособистісних відносин, їх структура досить проста і включає три основні компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий. Розглянемо кожен із них докладніше.

1. Когнітивний компонент

Даний компонент включає різні види пізнавальної активності, що так чи інакше виникають у міжособистісних відносинах (сприйняття, мислення, уява та інші). Когнітивний компонент залежить від взаєморозуміння, яке має дві основні характеристики:

- адекватність - правильність інтерпретації інформації, що надходить;
- ідентифікація – несвідоме ототожнення себе з партнером.

2. Емоційний компонент

Це емоції, які відчуває суб'єкт по відношенню до іншого суб'єкта за різних форм взаємодії:

- симпатія та антипатія;
- щастя та задоволеність;
- емпатія (співпереживання).

3. Поведінковий компонент

Самі того, не помічаючи, ми мимоволі висловлюємо своє ставлення до інших людей за допомогою різних знаків: міміки, жестів, інтонації, використання нетипових мовних оборотів та інших проявів особливого ставлення. Незважаючи на те, що поведінковий компонент слабо залежить від нашої волі, він є найважливішим фактором, що регулює міжособистісні відносини, оскільки помітити його простіше, ніж проконтролювати [42].

Залежно від тривалості, глибини та ступеня прихильності учасників психологи ділять міжособистісні відносини на 3 рівні [47]:

Перцептивний рівень характерний для початку відносин. Він має на увазі, що учасники сприймають різні особливості та індивідуальні характеристики один одного. Вони можуть заперечувати це, але їх взаємовідносини впливають риси зовнішності, різні особистісні особливості, расові і гендерні ознаки.

Рівень взаємного тяжіння (чи відштовхування). Поступово індивіди звикають і прив'язуються друг до друга (або, навпаки, починають відчувати антипатію), вплив сприйняття слабшає. Вони продовжують пізнавати один

одного все краще, шукають нові способи взаємодії. Якщо люди один одному неприємні, але змушені часто взаємодіяти, неприязнь між ними посилюється.

Інтерактивний рівень. На цьому рівні відбувається активна емоційна взаємодія індивідів. Кожен із них відчуває, що потребує обміну емоціями, тому вони шукають приводи та створюють ситуації, в яких можуть спілкуватися більше. Люди, які відчувають один одного неприязнь, також переходять на емоційне взаємодія, реалізується як конфліктів, які лише посилюють їх неприязнь.

Міжособистісні стосунки – це будь-які форми взаємодії між індивідами. Залежно від цього, яке місце кожен із новачків займається у соціумі як вони пов'язані між собою, можна назвати кілька основних типів відносин [39]:

Формальні (офіційні). Такі відносини зазвичай регулюються певними нормами, правилами, регламентами, інструкціями чи іншими документами. Учасники таких відносин, як правило, не мають особистої прихильності, а взаємодіють між собою у зв'язку з якоюсь службовою, адміністративною чи іншою необхідністю.

Ділові (раціональні). Це міжособистісні відносини, що передбачають спільну взаємовигідну діяльність. Учасники таких відносин можуть розподіляти між собою обов'язки так, щоб кожен виконував свою частину роботи для досягнення спільної мети. Також один із учасників може виконувати роботу для іншого за винагороду.

Неформальні (неофіційні). До цієї групи належать різні відносини, які не регулюються будь-якими формальними правилами. Це можуть бути, наприклад, приятельські чи дружні стосунки, об'єднання у команди для гри у футбол чи волейбол та інше. Як правило, у неформальних відносинах емоційна складова відіграє певну роль.

Особисті. Це взаємини, засновані на емоційному зв'язку. Зазвичай особисті відносини довго формуються і розвиваються, у процесі їх учасники дедалі краще впізнають одне одного і зближуються. Особисті відносини можуть переходити до приятельських, товариських, дружніх і любовних.

Також до категорії особистих можна віднести відносини, побудовані на ворожості, хоча вони розвиваються за іншими принципами і зазвичай мають на увазі, що люди взаємодіють вимушено, а не з власної волі.

Варто зазначити, що перелічені різновиди міжособистісних відносин є повністю незалежними, а перетинаються між собою. Так ділові відносини можуть бути різною мірою формалізованими, а особисті відносини зазвичай є неформальними (у той же час подружні мають на увазі формальне оформлення та закріплення певних зобов'язань).

По суті, всі види людських відносин можна поділити на дві категорії: міжособистісні та соціальні. Якщо міжособистісні відносини – це безпосередня взаємодія між собою конкретних індивідів, то соціальні мають на увазі різні форми взаємодії у межах життя. По суті, соціальні відносини – це відносини між соціальними ролями індивідів (між лікарем та пацієнтом, таксистом та пасажиром).

Важлива відмінність соціальних відносин від міжособистісних полягає в тому, що вони регламентовані і підкоряються певним правилам, що залежать від соціальних ролей індивідів, що беруть у них участь. Це має на увазі, що самі індивіди знеособлюються, а розглядаються лише їх функції у суспільстві або в рамках конкретної соціальної групи (керівник та підлеглий, таксист та пасажир, батьки та дитина).

Міжособистісні стосунки завжди мають на увазі взаємодію між собою конкретних особистостей з урахуванням усіх їх індивідуальних особливостей. Соціальні ролі у своїй теж можуть враховуватися, але з обов'язково. Як найбільш характерні відмінності можна назвати такі особливості міжособистісної взаємодії:

- істотну роль грають почуття, переживання та емоційні оцінки учасників;
- вони формуються та розвиваються досить повільно (тоді як соціальні відносини виникають відразу, наприклад, при прийомі на роботу);

- вони постійно розвиваються та змінюються (тоді як соціальні зазвичай статичні і змінюються лише під впливом зовнішніх факторів, наприклад, при підвищенні на посаді).

Незважаючи на наявність цілком очевидної різниці, чіткої межі між соціальними та міжособистісними відносинами провести не можна, оскільки вони перетинаються між собою. Так колеги часто стають друзями, з-поміж них нерідко виникають службові романи. Подружжя поєднує в собі обидва види відносин, оскільки спочатку ґрунтується на коханні, але при цьому передбачає формалізацію та певні соціальні ролі.

Розібравшись у тому, що таке міжособистісні стосунки, можна без сумнівів стверджувати, що до них вступають усі люди без винятку. Навіть соціофоби, які потребують меншої кількості спілкування, оточують себе людьми, з якими їм комфортно. Більшості ж людей постійно необхідні приятельські, товариські, дружні та любовні стосунки, оскільки без цього неможливе гармонійне існування та розвиток особистості.

1.2. Особливості міжособистісного спілкування у підлітковому віці

Підлітковий період – це найвідповідальніший період, оскільки тут складаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення себе, людям, до суспільства. Крім того, в даному У віці стабілізуються риси характеру та основні форми міжособистісної поведінки. Всі ці якості розвиваються у процесі спілкування підлітка з людьми. Спілкування стає провідним видом діяльності підлітка. Спілкування грає дуже істотну роль становленні і розвитку самосвідомості, і правильний образ «я» складається у дитини лише тоді, коли оточуючі його у цьому щиро зацікавлені. У статті розглядаються особливості розвитку міжособистісних взаємин у підлітків. Представлені результати дослідження розвитку двох мотивів: прагнення до людей, страх бути відкинутим, виявлено три можливі «типу» сприйняття індивідом групи.

Група підлітків, має неблагополучне становище у системі індивідуальних відносин, має схожі характеристиками: проблеми у спілкуванні з однолітками, неуживливість, запальність, грубість, замкнутість, їх відрізняє жадібність і зазнайство, нав'язливість і неохайність. Спілкування підлітка багато в чому зумовлюється мінливістю його настрою [13].

Для підлітка найбільш актуальною є групова міжособистісна взаємодія, спілкування в компанії ровесників. Ступінь «включення» до групи визначає як стиль міжособистісної взаємодії, так і спрямованість особистісного розвитку. Частими причинами труднощів спілкування,

На думку дослідників, можуть виступати індивідуально-психологічні особливості спілкування, включаючи інтелектуальні, вольові, особисті прояви людини [9].

Характерними для підліткового віку є імітації чийогось поведінки. Найчастіше імітується поведінка значущого дорослого, який досяг певного успіху, причому насамперед звертає увагу на зовнішній бік. При недостатній критичності та несамостійності в судженнях такий зразок для наслідування може вплинути на поведінку підлітка.

У підлітковому віці у дітей складаються дві різні за своїм значення для психічного розвитку системи взаємовідносин: одна – зі дорослими, інша – з однолітками. Обидві вони продовжують формуватися у середніх класах школи. Виконуючи одну й ту саму загальну соціалізуючу роль, ці дві системи взаємовідносин нерідко входять у суперечність одна з одною за змістом і за нормами, що їх регулюють.

У зв'язку з вище сказаним вікове завдання розвитку навичок міжособистісної взаємодії стає для підлітка найбільш значущим і актуальною, оскільки юність є найбільш сензитивним періодом для розвитку навичок міжособистісної взаємодії [45].

Однак у сучасній практиці спостерігається протиріччя між необхідністю дослідження особливостей міжособистісних відносин у підлітковому віці з однолітками та недостатньою теоретичною вивченістю та методичною

оснащеністю практичної діяльності педагога-психолога у названому напрямку. Цю проблему досліджували такі зарубіжні вчені, як А.А.Бодальов, В.М.Мясищев, А.В.Петровський, А.Д.Глоточкіна, Я.Л.Коломінський, І.С.Кон, Д.І.Фельдштейн.

Одна з основних особливостей підліткового віку – зміна значних осіб і перебудова взаємин із дорослими. Одна з найважливіших потреб перехідного віку стає потреба у звільненні від контролю та опіки батьків, вчителів, старших взагалі, а також від встановлених ними правил та порядків. Причина цього, насамперед, у психології дорослих, батьків, які не бажають помічати зміни внутрішнього світу підлітка. Розмірковуючи абстрактно, батьки знають про свою дитину значно більше, ніж будь-хто інший, навіть він сам. Але зміни, що відбуваються з дитиною, відбуваються дуже швидко, а батьки все ще бачать її такою, якою вона була кілька років тому. Поспіх невміння і небажання вислухати і зрозуміти те, що відбувається у складному юнацькому світі, постаратися поглянути на проблему очима сина чи дочки, впевненість у власній непогрішності – ось що насамперед створює психологічний бар'єр між дітьми, що ростуть. Ще одного моменту дослідники звертають увагу. Дорослі, бачачи дорослішання підлітка, найчастіше помічають у цьому лише негативні боку: підліток став «неслухняним», «прихованим» - і не помічають позитивного нового. Одним з таких паростків є розвиток у підлітковому віці здатності підлітка до емпатії по відношенню до дорослих, прагнення допомогти їм, підтримати їхнє горе чи радість. Дорослі, у разі, готові самі виявити співчуття і співпереживання стосовно підлітку, але не готові прийняти це ставлення підлітка, якраз і потрібно бути з ним на рівних [15].

Таким чином, одна з головних тенденцій перехідного віку – переорієнтація спілкування з батьками, вчителями, взагалі зі старшими, на більш менш рівних за становищем. Роль емоційної функції спілкування проявляється у двох аспектах: у здобутті досвіду емоційних відносин із людьми й у розвитку емоційного прийняття навколишньої дійсності [13].

Спілкування з однолітками дуже важливий специфічний канал інформації (що дозволяє частину інформації з питань статі підліток отримувати від однолітків, тому відсутність може затримати його психосексуальний розвиток чи надати йому нездоровий характер). Це специфічний вид міжособистісних стосунків. Положення принципової рівності дітей-однолітків робить цю сферу відносин особливо привабливою для підлітка: це положення відповідає етичному змісту почуття власної дорослості, що виникає у підлітка. специфічні зрушення, що відбуваються на початку підліткового віку, у розвитку визначають принципову подібність у підлітків нових потреб, прагнень, переживань, вимог до відносин з дорослими і товаришами. Це сприяє розвитку відносин із однолітками вглиб. У підлітка формуються цінності, які більш зрозумілі та близькі однолітку, ніж дорослим. Спілкування з дорослими не може цілком замінити спілкування з однолітками. Свідомість групової власності, товариської взаємодопомоги дає почуття емоційного добробуту та стійкості. Хоча спілкування підлітків часто буває егоїстичним, а потреба у самовиявленні, розкритті своїх переживань – вища за інтерес до почуттів та переживань іншого [20].

У підлітковому віці проявляється гостріша потреба у міжособистісному спілкуванні. Спілкування стає самоціллю, в якій підлітки реалізують свої інтереси, формують уявлення про себе та навколишній світ. Основною тенденцією підліткового віку є переорієнтація спілкування з однолітками. Для підліткового віку характерно створення власної думки на основі порівняння своєї думки з думками однолітків. Цінним для підлітка є залучення до самого процесу спілкування. Саме в ньому підліток реалізує себе як особистість, формує судження про себе та навколишній світ. Спілкування надає великий вплив на становлення особистості підлітка. Оскільки спілкування – це обмін інформацією (наприклад, між учителем і учнем), а й взаємодія, взаємовплив.

Підліток «переживає» спілкування не лише на інтелектуальному, а й на фізіологічному та емоційному рівнях. Виникають проблеми з батьками, головним чином пов'язані з непорозумінням (деякі батьки не встигають за

змінами, що стрімко відбуваються з їхніми дітьми). З одного боку дитина прив'язана до своїх батьків і чекає від них розуміння, з іншого боку вона претендує на велику самостійність у вирішенні якихось справ та проблем. Зазначено, що у підлітковому віці за високої потреби у спілкуванні, рівень комунікативних навичок та якостей, досить низький у переважної більшості підлітків [27].

Таким чином, у підлітковому віці спілкування висувається на перше місце, воно відіграє важливу роль у формуванні особистості. Відсутність навичок спілкування змушує підлітка бути похмурим, незадоволеним собою. Такі підлітки помітно відстають у навчанні, нерідко конфліктують із дорослими та однолітками. Не успішність у спілкуванні з однолітками, батьками, педагогами часто призводить до болісних переживань підлітка. Для того, щоб уникнути такого переживання, необхідно саме в підлітковому віці розвивати комунікативні та організаторські навички [10].

У підлітковому віці виникають проблеми з батькам, головним чином пов'язані з непорозумінням (деякі батьки не встигають за змінами, що стрімко відбуваються з їхніми дітьми). З одного боку дитина прив'язана до своїх батьків і чекає від них розуміння, з іншого боку вона претендує на велику самостійність у вирішенні якихось справ та проблем. Виходячи з цього потрібно: брати участь у житті підлітка, допомагати у вирішенні його проблем, бути для нього другом та товаришем.

Однолітки – теж значна постать у житті підлітка. Зміна внутрішньої позиції призводить до того, що підлітку вже недостатньо бути просто добрим учнем, мати високі показники, отримувати схвалення вчителя. Для підліткового віку характерно створення власної думки на основі порівняння своєї думки з думками однолітків. Цінним для підлітка є залучення до самого процесу спілкування. Саме в ньому підліток реалізує себе як особистість, формує судження про себе та навколишній світ. Отже, не потрібно захищати дитину від спілкування з однолітками. Адже тільки в ситуації спілкування

з'являється почуття емоційного добробуту та стійкості. А все це надзвичайно важливо для їхнього майбутнього життя.

Провідна діяльність підліткового віку – інтимно-особистісне спілкування. На перший план виходить спілкування з однолітками. Його можна охарактеризувати як суперечливе, тому що з одного боку, підлітки, спілкуючись з компанією однолітків виявляють прагнення стати такими, як усі, чого б це не коштувало, але в той же час хочуть виділятися з натовпу. Самооцінка схильна до впливу думки референтної групи [4].

Різні дослідники виділяють різні основні новоутворення цього віку.

У підлітковому віці починає яскраво виявлятися самостійність, з'являється велика кількість сфер життя, в яких дитина прагне робити все сама. Це відбувається тому, що у підлітків розвивається сильна потреба бути дорослим та сприйматися оточуючими таким. Підлітки починають намагатися запозичити спосіб життя дорослих, і насамперед переймається те, що доступніше: зовнішній вигляд, види відпочинку, розваги, косметика, одяг, лексикон тощо, наслідування найлегший спосіб досягнення відчутної дорослості. Часто зразки для наслідування підлітки знаходять у засобах масової інформації (кіно, телебачення тощо). Те, що підліток прагне виглядати дорослим, проявляється у спілкуванні.

У відносинах з однолітками підліток стає більш вибірковими. Тепер у взаєминах велику роль відіграють моральні характеристики, починають цінуватися однолітки, які вміють бути добрими товаришами. На думку С.О.Жажин спілкування з другом є важливим моментом у формуванні особистості у підлітковому віці. Розвиток міжособистісних відносин у підлітковому віці проходить у кілька стадій: знайомство, приятельські, товариські та дружні відносини [15].

У розвитку особистості у підлітковому віці акцентується увагу на відносинах підлітків з групою однолітків та з дорослими, оскільки провідна діяльність цього віку – інтимно-особистісне спілкування.

Не лише особливості особистості впливають на становлення міжособистісних відносин, а й самі відносини групи мають великий вплив на розвиток особистості. У цьому віці відбувається пошук особистої ідентичності (Е.Еріксон), усвідомлення підлітком свого становища у колективі однолітків. В результаті переоцінка чи недооцінка свого становища можуть призвести до небажаних результатів [40].

1.3. Спілкування як показник розвитку міжособистісних відносин у групах підлітків

Процес спілкування у групах підлітків відзначає два основних теоретичних підходи до вивчення впливу реальних контактів дітей на їхні відносини: концепцію діяльнісного опосередкування та концепцію генезису спілкування. Давайте розглянемо кожен з цих підходів докладніше.

- Концепція діяльнісного опосередкування (А.В.Петровський) [9]: У цьому підході акцент робиться на групі або колективі як основному об'єкті дослідження. Головною ідеєю є те, що спільна діяльність групи є ключовою для формування та еволюції внутрішніх міжособистісних відносин. Група визначає свою мету через конкретну діяльність, і ця діяльність впливає на структуру групи та міжособистісні відносини в ній. Важливим фактором є зміст діяльності та цінності, які приймаються групою. Спільна діяльність породжує міжособистісні відносини, впливає на їх тривалість та структуру, і в цьому контексті діяльність і спілкування грають ключову роль у формуванні відносин між дітьми.
- Концепція генезису спілкування (М.І.Лісіна) [13]: В цій концепції взаємини дітей розглядаються як продукт спілкування. Основна ідея полягає в тому, що взаємодія та спілкування між дітьми формують їхні відносини. За цим підходом, спілкування виступає як важливий фактор у формуванні міжособистісних відносин. Взаємини між дітьми розглядаються як продукт

і результат спілкування, і вони формуються через взаємодію, обмін і комунікацію між ними.

Ці два підходи пропонують різні погляди на те, як формуються та розвиваються міжособистісні відносини в контексті дитячого спілкування та взаємодії. Вони надають важливі уявлення про те, як дослідження в цій області може допомогти розуміти вплив реальних контактів дітей на їхні відносини та становлення особистості.

У більшості досліджень діти досліджуються через призму їхнього спілкування та взаємодії, і терміни "спілкування" і "ставлення" часто використовуються як синоніми. Це демонструє, що спілкування відіграє важливу роль у формуванні та розвитку міжособистісних відносин.

Здійснення досліджень у цій області допомагає краще зрозуміти, як діти сприймають один одного, взаємодіють, вчаться розв'язувати конфлікти та спільно розвиваються. Вивчення спілкування та взаємодії між дітьми може вказувати на те, які фактори впливають на формування позитивних або негативних міжособистісних відносин та як дорослі можуть сприяти покращенню спілкування серед дітей.

Даний підхід висвітлює важливий аспект розвитку особистості, особливо в підлітковому віці, коли взаємодія з рівнолітками та соціальна група впливають на формування індивідуальності. Дозвольте розглянути кілька ключових пунктів, які ви відзначили [22]:

- Соціалізація і індивідуалізація: Соціалізація в групі однолітків - це процес освоєння соціальних норм, цінностей і структури групи як способу адаптації до суспільства. Однак важливо підкреслити, що соціалізація не обмежується лише прийняттям загальних соціальних норм. Вона також включає індивідуалізацію, тобто процес формування власної індивідуальної ідентичності та цінностей в контексті цих соціальних норм. Підліток, взаємодіючи з групою однолітків, виробляє власні соціальні цінності та перетворює їх на індивідуальні.

- Модель суспільства: Група однолітків служить підліткам своєрідною моделлю суспільства. Вона відображає соціальні відносини, норми та цінності, які діти можуть приймати та інтерпретувати в процесі соціалізації. Група ровесників може впливати на формування поглядів підлітків на світ і суспільство.

- Творчий процес і розвиток: Підліток активно взаємодіє з оточуючими й розвиває власну індивідуальність. Він не лише адаптується до соціальних норм групи однолітків, але й виробляє власний шлях реалізації своїх соціальних цінностей. Цей процес може бути творчим і допомагати підліткам розвивати свою унікальну ідентичність.

Загальний напрямок соціалізації та індивідуалізації важливий для розвитку особистості підлітка. Взаємодія з однолітками та внутрішньою рефлексією допомагають створити баланс між прийняттям соціальних норм і розвитком власної унікальності та самосвідомості.

Опис міжособистісного спілкування підлітків з дорослими та однолітками відображає важливі аспекти розвитку особистості в цьому віці. Дозвольте розглянути кілька ключових моментів, які ви підкреслили [32]:

1) Роль дорослих і однолітків: Спілкування з дорослими та однолітками виконує різні функції в формуванні особистості підлітка. Відносини з дорослими допомагають підліткам засвоювати соціальні норми та цінності, а також розвивати різні навички. Спілкування з однолітками, з іншого боку, виконує функцію випробування себе в особистісній сфері і вимагає вирішення моральних питань.
2) Інформаційний аспект: Спілкування з однолітками є важливим засобом обміну інформацією. Вони можуть навчитися багато від один одного, включаючи практичні поради, досвід, або просто дізнатися більше про те, що цікавить їх у їхньому віці. Це важливий елемент самоосвіти.
3) Соціальна взаємодія: Спілкування з однолітками допомагає підліткам розвивати навички соціальної взаємодії. Вони вчаться взаємодіяти з однолітками, розуміти соціальні ролі та правила групової динаміки. Ця

взаємодія може сприяти розвитку вмінь адаптуватися до колективу, а також захищати свої індивідуальні інтереси.

4) Емоційний контакт: Взаємодія з однолітками також створює можливість для емоційного підтримки та підтримки в контексті групової приналежності. Підлітки можуть розвивати почуття солідарності, товариської взаємодопомоги та емоційної стабільності, що може бути важливим для їхньої автономії від світу дорослих і зміцнення їхньої емоційної стійкості.

Загалом, спілкування з дорослими та однолітками має суттєвий вплив на розвиток особистості підлітка, допомагаючи їм засвоювати соціальні навички, формувати власну ідентичність і розуміти світ навколо себе [3].

У дипломній роботі ми висвітлили важливість спілкування в групі однолітків для розвитку особистості підлітка. Давайте розглянемо кілька ключових аспектів, які ви підкреслили.

Вплив групи однолітків: Група однолітків стає важливим контекстом для соціалізації та становлення особистості підлітка. Стиль спілкування та статус в групі можуть впливати на емоційний стан та самооцінку підлітка. Якщо підліток відчуває підтримку та прийняття у групі, це може позитивно відобразитися на його самоповазі та внутрішньому комфорті.

Зміна внутрішньої позиції: Підлітки розвивають свою індивідуальність і ставлення до себе в контексті взаємодії з однолітками. Це період, коли вони починають активно порівнювати свої думки і переконання з думками своїх ровесників, що може сприяти розвитку власних поглядів та цінностей.

Формування самооцінки: Взаємодія з однолітками допомагає підліткам формувати свою самооцінку та розуміння того, хто вони є як особистість. Це включає в себе розуміння та прийняття своїх сильних та слабких сторін, а також вміння працювати над розвитком своєї особистості.

Включеність у процес спілкування: Спілкування з однолітками дозволяє підлітку відчути себе активним учасником групової діяльності та допомагає

розвивати навички соціальної взаємодії, виробляти емоційну стійкість та розвивати здатність до саморефлексії.

Загалом, взаємодія з групою однолітків грає ключову роль у формуванні особистості підлітка та допомагає їм стати самостійними та соціально компетентними індивідами.

Погляд М.С. Кагана на спілкування та афіліацію в підлітковому віці відображає важливий аспект розвитку підлітків. Афіліація - це прагнення до соціальної приналежності та включеності в групу, і вона може бути особливо вираженою в цьому віці. Дозвольте розглянути деякі важливі аспекти цього явища:

Соціальна приналежність: Підлітки відчувають потребу в соціальній приналежності, бажаючи бути частиною групи, де вони відчувають підтримку, прийняття і розуміння. Ця потреба може бути особливо інтенсивною, оскільки вони шукають своє місце у світі та розвивають свою ідентичність.

Гендерні особливості: Зазначено, що ця потреба в спілкуванні та афіліації може бути особливо сильно вираженою в хлопчиків. Це може бути пов'язано зі специфікою статевого розвитку та гендерними ролями, де хлопчики можуть демонструвати свою соціальну компетентність через групову діяльність та включеність у колектив.

Потреба в рівності: У групі однолітків підлітки можуть відчувати себе рівними, а це їм важливо. Це може стати засобом для них розвинути соціальну взаємодію та навички комунікації.

Зрозуміння цієї потреби в афіліації допомагає батькам та педагогам створити підтримливе середовище для підлітків, де вони можуть розвивати соціальну компетентність та знаходити своє місце в групі ровесників. Важливо створити можливості для спілкування та взаємодії, щоб задовольнити цю потребу в афіліації, сприяючи позитивному розвитку підлітків.

Висновки Жана Піаже та вказівки В.Н. Князєва стосовно різниці в ставленні хлопчиків та дівчаток до правил групової гри та моральної

свідомості говорять про статеві різниці в соціальному розвитку та сприйнятті моральних аспектів. Давайте розглянемо деякі ключові аспекти цього питання:

Різниця в ставленні до правил: Вказівка, що хлопчики приділяють більше уваги дотриманню загальних правил гри, може бути пов'язана з предметним та інструментальним способом мислення, який властивий більше хлопчикам, в той час як дівчата можуть бути більш орієнтовані на міжособистісні відносини.

Різниця в моральній свідомості: Вказівка, що жіночі міркування та оцінки виглядають більш особистими та спрямованими на відносини з іншими людьми, відповідає ідеї про розвиток соціальної і моральної компетентності у дівчаток. Для хлопців, які можуть бути більш діловими та зосередженими на діяльності, можуть бути характерні менш особисті оцінки.

Значення індивідуальних та колективних аспектів: Вказівка В.Н. Князєва також відзначає значення індивідуальних та колективних аспектів в моральному розвитку. Дівчата можуть бути більш спрямовані на відносини та емоційний аспект, тоді як хлопці більше уваги приділяють діловим якостям та практичній діяльності.

Зрозуміння цих різниць може допомогти батькам та вихователям краще розуміти потреби та інтереси хлопчиків та дівчаток та створювати відповідне навчальне та виховне середовище для їхнього розвитку. Важливо враховувати ці різниці, але також підтримувати можливості для всебічного розвитку як соціальної, так і особистісної компетентності в обох статей.

Важливість вільного спілкування в підліткових групах відображає ключову роль соціального взаємодії в житті підлітків. Дійсно, вільне спілкування в цьому віці виконує декілька важливих функцій:

Самовираження та індивідуалізація: Вільне спілкування дає підліткам можливість виражати свої думки, почуття та погляди, встановлювати особисті контакти та розвивати власну ідентичність. Вони можуть спробувати різні ролі та виразити себе через соціальну взаємодію.

Зміна контекстів та розширення кругу спілкування: Підлітки, як правило, шукають різноманітні ситуації для спілкування та можуть мати широкий коло знайомств. Це допомагає їм розвивати соціальну компетентність та вивчати різні стилі спілкування.

Самоствердження та впевненість: Приналежність до групи і активна участь у спілкуванні дозволяють підліткам розвивати впевненість в собі, відчуття приналежності та можливість самоствердження. Це важливо для їхнього психологічного розвитку.

Формування інтимних стосунків: У підлітковому віці виникають інтереси щодо інтимних стосунків та розвитку особистих відносин. Вільне спілкування може бути першим кроком у формуванні інтимних зв'язків та розвитку навичок міжособистісної взаємодії.

Важливо підтримувати позитивне та підтримливе середовище для вільного спілкування підлітків, сприяти розвитку їхніх соціальних навичок та надавати можливості для виявлення та реалізації їхніх індивідуальних потреб та інтересів.

Висновки до першого розділу

Здійснений аналіз теоретичних засад проблеми формування міжособистісних відносин у підлітковому віці у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі дав можливість з’ясувати, що проблема міжособистісних відносин в історії психологічної та педагогічної думки вивчалася під впливом суспільних потреб; підтвердити актуальність досліджуваної проблеми на сучасному етапі; охарактеризувати культуру спілкування як структурний компонент внутрішньої культури особистості підлітка, від якої залежить рівень її сформованості, що визначає можливість розвитку знань, комунікативних умінь, ставлень до оточуючих через систему установок і мотивів, поведінки, адекватних емоційно-оцінних реакцій, а також

здійснення у навчально-виховному процесі взаємодії на суб'єкт-суб'єктному рівні.

Уточнено поняття «міжособистісні відносини», яке розглядалося нами як опосередкована віковими особливостями система норм і цінностей, досвіду і потреб, що реалізуються у взаємодії підлітка з однолітками, вчителями, батьками та оточуючими.

Водночас визначення поняття міжособистісні відносини було пов'язано з суб'єктивними переживаннями взаємозв'язків між людьми, які об'єктивно проявляються в характері і способах взаємного впливу в процесі спільної діяльності і спілкування; крім того, міжособистісні відносини розумілись нами, як система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів і інших особистісних диспозицій, через які люди сприймають та оцінюють один одного.

Вивчення міжособистісних відносин дітей щільно пов'язано з дослідженням особливостей їх спілкування і взаємодії, тому поняття «спілкування» і «відносини», можна вважати взаємодоповнюючими, а самі терміни - взаємопов'язаними.

РОЗДІЛ ІІ. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ГРУПАХ ПІДЛІТКІВ

2.1. Методи та методики дослідження міжособистісних відносин підлітків

Для розв'язання висунутих мети і завдань застосовувався комплекс емпіричних методів дослідження: діагностичні – опитування використовувалося з метою визначення рівня сформованості в учнів компонентів міжособистісного спілкування, тестування здійснювалося за допомогою методик: «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної); «Соціометричний тест» Дж.Морено; «Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова; «Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В.Бойка; «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського.

«Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) спрямована на визначення типових способів реагування на конфліктну ситуацію. Вона містила 30 запитань, на які потрібно обрати лише одну відповідь (А або В). Кількість балів, набраних підлітком за кожною шкалою, дає уявлення про виразність у нього тенденцій до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях (Додаток А).

За результатами опрацювання результатів даної методики можна визначити стратегічну форму поведінку особистості у конфлікті: змагання, пристосування, компроміс, уникнення, співпраця.

На проведення зазначеної методики відводиться 15-20 хвили.

«Соціометричний тест» Дж.Морено (Додаток Б). Найбільш поширеним підходом до розуміння міжособистісних відносин підлітків є *соціометричний.* Міжособистісні відносини розглядаються при цьому як виборчі уподобання дітей у групі однолітків.

Соціометричні методи вивчення положення дітей в групі є корисним інструментом для аналізу соціальних відносин та взаємодії серед підлітків. Основні типи соціометричного статусу, які ви вказали, можуть допомогти розкрити різні аспекти соціальної інтеграції та взаємодії дітей у групі.

- Популярні («зірки»): Це діти, які отримали значну кількість позитивних виборів від своїх однолітків. Вони можуть бути лідерами групи, бути важливими членами команди та мати сильні соціальні навички.
- Бажані: Це діти, які, хоч і не є "зірками", все ж отримали позитивні вибори від інших учасників групи. Вони можуть мати свою соціальну популярність і бути активними учасниками групи.
- Ігноровані: Це діти, які не отримали або позитивних, або негативних виборів від інших. Вони можуть відчувати себе непоміченими або нейтральними в групі.
- Відторгнуті: Це діти, які отримали в основному негативні вибори. Вони можуть стикатися з проблемами в соціальній інтеграції та взаємодії з іншими дітьми.

Аналіз соціометричного статусу може бути корисним для розуміння динаміки групових відносин та для розробки програм та втручань для покращення соціального клімату в групах підлітків. Також він може слугувати інструментом для ідентифікації дітей, які можуть потребувати додаткової підтримки та уваги для поліпшення їхньої соціальної інтеграції.

Описані методи дослідження соціометричного статусу дітей в групі є корисними інструментами для аналізу соціальних відносин та взаємодії серед підлітків. Вони дозволяють краще розуміти, як діти взаємодіють один з одним і які взаємини складаються в групі.

Таблиці результатів дозволяють вам мати структурований огляд виборів, які роблять діти у відношенні один до одного. Аналіз алгебраїчних сум виборів для кожного члена групи може допомогти виділити тих, які мають найбільше позитивних або негативних виборів з боку інших. Це може бути

корисно для визначення «зірок» та інших осіб зі значущим соціометричним статусом в групі.

Соціограми, в свою чергу, можуть надати більш візуальне уявлення про взаємини в групі. Їхнє використання дозволяє швидко і ясно відобразити, які діти взаємодіють один з одним, які є «популярними», «бажаними», «ігнорованими» або «відторгнутими». Це може бути особливо корисним для подальшого аналізу та розвитку взаємин в групі.

Аналіз отриманих даних дозволить вам зрозуміти динаміку соціальних відносин серед підлітків, ідентифікувати особливих лідерів, визначити проблемні аспекти та розробити стратегії для поліпшення соціального клімату в групі.

Після цього підраховується загальна алгебраїчна сума, яка і визначає статус у групі (рис.2.1).

$$\text{Згуртованість групи} = \frac{\Sigma_r}{0.5n(n-1)}$$

Рис. 2.1. Формула індексу згуртованості групи

де ∑, – сума всіх взаємних виборів у групі членів групи. Згуртованість групи тим вища, чим ближче до одиниці; n – коефіцієнт згуртованості.

Так, взаємність виборів дітей є важливим показником при аналізі результатів соціометричних методик. Взаємні вибори свідчать про те, що два чи більше дітей взаємно обирають один одного, що може вказувати на позитивні взаємини та дружні стосунки між ними. Це може бути дуже корисною інформацією для розуміння динаміки соціальних відносин в групі та для сприяння покращенню спілкування між дітьми.

Соціограма групи дозволяє візуалізувати ці взаємні вибори та інший соціометричний статус дітей в групі. Вона може надати чітке представлення про те, як спілкуються діти в групі, хто є лідерами, а хто може потребувати додаткової підтримки та допомоги в соціальній взаємодії.

Аналіз соціограми дозволяє виділити особливі особи чи групи, які можуть впливати на клімат в групі. Наприклад, якщо є декілька взаємних виборів, то це може бути позитивним сигналом щодо стабільності та гармонії в групі. З іншого боку, якщо є багато односторонніх виборів або взаємних негативних виборів, це може свідчити про можливі проблеми в соціальних відносинах, які потребують уваги та втручання.

Таким чином, соціограма може бути корисним інструментом для аналізу та покращення соціального клімату в групі, а також для визначення потреби в розвитку соціальних навичок та сприяння позитивним взаєминам між дітьми.

«Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова спирається на тривимірну теорію міжособистісних відносин В. Шутца, призначений для діагностики різних аспектів міжособистісних відносин в діадах і групах, а також для вивчення комунікативних особливостей особистості. Теорія В. Шутца базується на положенні про те, що кожен індивід має характерний спосіб соціальної орієнтації стосовно інших людей, і ця орієнтація визначає його міжособистісне поводження (Додаток В).

Теорія В. Шутца визначає три основні міжособистісні потреби:

1) Потреба включення (І): Ця потреба виражається в бажанні включати себе в соціальні відносини, бути визнаним і включеним в спільноту. Індивід з цією потребою прагне створювати та підтримувати відносини з іншими людьми, бажає бути центром уваги та схвалення.
2) Потреба контролю (С): Ця потреба виражається в бажанні контролювати ситуацію та взаємодію з іншими. Індивід з цією потребою прагне досягати контролю та впливу на оточуючих, може відчувати себе компетентною особистістю.
3) Потреба в афекті (А): Ця потреба виражається в бажанні емоційно спілкуватися з іншими, досвіджувати теплі емоційні відносини. Індивід з цією потребою прагне досягати емоційного зближення та інтимності у відносинах.

Опитувальник ОМВ містить шість шкал, кожна з яких оцінює один із аспектів цих потреб (Ie, Iw, Ce, Cw, Ae, Aw). Оцінки відповідей, які вибирає випробуваний, дозволяють визначити індекс обсягу інтеракцій (e + w) та індекс суперечливості міжособистісного поводження (e - w).

Опитувальник може бути проведений як індивідуально, так і у групі. Після збору відповідей психолог аналізує їх за допомогою "ключа", і на основі результатів формує характеристику особливостей міжособистісного поводження випробуваного.

Опитувальник ОМВ може допомогти в розумінні особистих особливостей, стосунків і способу взаємодії в міжособистісних відносинах і діадах чи групах. Він може бути корисним інструментом для аналізу міжособистісних відносин і сприяти покращенню як особистих, так і професійних взаємин.

«Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В.Бойка призначений для діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні і дозволяє визначити тип захисного механізму особистості. Психологічний захист, в цьому контексті, розглядається як система адаптивних реакцій особистості, спрямованих на захистну зміну значимості дезадаптивних компонентів відносин з метою зменшення психологічного дискомфорту і збереження адекватного рівня самооцінки (Додаток Г).

Такий психологічний захист відбувається за допомогою різноманітних механізмів, які діють на рівнях сприйняття і трансформації інформації. Основною рисою цих механізмів є відмова від продуктивної діяльності при вирішенні ситуацій або проблем, що викликали негативні переживання. Важливо враховувати, що ці механізми можуть бути неусвідомленими.

Ваш опис також вказує на три стратегії психологічного захисту:

Миролюбство: Ця стратегія захисту спирається на інтелект та характер особистості і передбачає мирне та інтелектуальне вирішення конфліктів.

Особа, що використовує цю стратегію, може намагатися врегулювати конфлікт, уникаючи агресії чи уникання.

Уникання: Стратегія уникання базується на економії інтелектуальних і емоційних ресурсів. Особа, яка використовує цю стратегію, може уникати конфліктних ситуацій та не вкладати багато зусиль у їх розв'язання.

Агресія: Агресивна стратегія захисту діє на основі інстинкту і може включати у себе виразну реакцію на негативні почуття, такі як гнів чи страх.

Ці стратегії можуть використовуватися особистістю в різних ситуаціях, і діагностика домінуючої стратегії може допомогти зрозуміти, як вона взаємодіє з іншими людьми та спілкується в різних контекстах.

Якщо вам потрібна додаткова інформація або конкретні питання щодо цього опитувальника, будь ласка, запитайте.

«Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського може бути корисним для розуміння вашого стилю спілкування та його можливих переваг і обмежень. Відповідно до отриманих балів, можна зробити такі висновки:

Якщо у вас 30-31 бал, то ви, можливо, маєте тенденцію до ізоляції і замкнутості. Спробуйте більше спілкуватися та використовувати це як можливість для розвитку.

Якщо у вас 25-29 балів, ви можливо намагаєтеся забезпечити собі більше простору і незалежності в спілкуванні. Подолання нових викликів може бути для вас важким, але це можливо, якщо ви звернете на це увагу.

Якщо у вас 19-24 бали, ви маєте здоровий рівень комунікабельності, але, можливо, подеколи ви виражаєте свої думки іноді з надмірним сарказмом. Ви можете спробувати поліпшити цей аспект свого спілкування.

Якщо у вас 14-18 балів, ваша комунікабельність вважається нормальною. Ви здатні ефективно спілкуватися, але можливо вам не подобаються деякі аспекти соціальних ситуацій.

Якщо у вас 9-13 балів, ви вважаєте спілкування важливим і насолоджуєтесь ним. Однак, деякі аспекти вашого спілкування, такі як відсутність терпіння і вираження сарказму, можуть потребувати корекції.

Якщо у вас 4-8 балів, ви, можливо, є дуже говірким і втомлюєте оточуючих своїм спілкуванням. Важливо навчитися бути терплячим і здержаним, а також виявляти більше інтересу до інших людей.

Якщо у вас 3 бали і менше, ваше спілкування може бути проблематичним і може призводити до конфліктів та негативних наслідків. Важливо розвивати терпимість, слухати інших та контролювати ваш висловлюваний стан. Також, вам може бути корисно працювати над розвитком навичок спілкування.

Зверніть увагу, що комунікаційні навички можна розвивати і вдосконалювати з часом. Вони важливі для успіху в особистому та професійному житті, і над ними можна працювати, якщо ви бажаєте поліпшити ваш стиль спілкування.

2.2. Експериментальне дослідження міжособистісних відносин у підліткових групах різного віку

Для проведення експериментального дослідження був проведений констатуючий експеримент на базі Вінницького ліцею № 3. Дослідженням було охоплено учнів 6-7-8 класів в кількості 77 учнів.

Підлітки проходили тестування зацікавлено. В них виникало досить багато додаткових запитань. Як правило, вони виявили нетерпіння та бажання швидше отримати результати, що свідчить про те, наскільки важливими та цікавими є для дітей підліткового віку питання самопізнання, а також стосунків зі своїми однолітками і свого місця у структурі взаємин у колективі.

Обробка результатів за методикою соціометрія полягає у підрахунку позитивних і негативних голосів кожного випробуваного. На підставі цих підрахунків було виділено групи дітей з відповідним статусом, отримані дані було занесено в соціоматрицю, на основі яких було проведено підрахунки соціометричного індексу.

Після підрахунку голосів за кожну дитину, були виділені наступні групи:

- популярні («зірки») – діти, які отримали найбільшу кількість позитивних відповідей (> 4).
- бажані (обрані) – діти, які отримали 3-4 позитивних відповіді або просто по одному позитивному.
- ігноровані – діти, які не отримали жодного відгуку - вони залишаються непоміченими.
- відторгнуті – діти, які отримали, найбільшу кількість негативних відгуків.

Дані за соціометрією зібрані в таблиці (табл.2.1).

Таблиця 2.1.

Співвідношення соціометричних підгруп у підлітків різного статусу

Групи	Популярні	Бажанні	Ігноровані	Відторгнуті
6-клас (12 р.)	20 %	60 %	13,3 %	6,7 %
7- клас (13р.)	22,6 %	51,6 %	16,1 %	9,7 %
8- клас (14р.)	16,1 %	54,8 %	22,7 %	6,5 %

Індекс згуртованості групи находиться за формулою (рис. 2.1).

С1 = 0,076 – індекс соціометричного статусу (благополуччя групи) у 6-А класі.

С2 = 0,09 – індекс соціометричного статусу (благополуччя групи) у 7-А класі.

С3 = 0,012 – індекс соціометричного статусу (благополуччя групи) у 8-А класі.

Чим ближче індекс соціометричного статусу знаходиться до одиниці тим вищий рівень благополуччя в групі.

Виходячи з результатів дослідження за формулою (рис.2.1). можна сказати, що рівень благополуччя взаємовідносин в групах досить низький. В

групах переважають діти з низьким статусом (ігноровані та відторгнуті). Найнижчий рівень благополуччя у 8-му класі.

У нашому дослідженні ми використали метод соціометрії для визначення статусу особистості у 6-А класі. Із аналізу соціометрії можна сказати що в колективі є популярні – це 20 % дітей даного класу, до яких звертаються за допомогою та потребують їхньої уваги. Також, наявні емоційні лідери, що становить 60 % вибірки.

Також варто зазначити, що у даному класі є також 13,3 % ігнорованих дітей, на яких не звертають уваги, не помічають навіть їх присутності. У класному колективі є, на жаль, 6,7 % відторгнутих дітей, до яких ставляться вороже і навіть агресивно.

Для знаходження індикаторів розвитку міжособистісних відносин у підлітковій групі нами була використана методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки. Отримані результати представлені у таблиці (табл.2.2).

Таблиця 2.2.

Співвідношення стилів конфліктної поведінки у підлітків 12 років (балах)

Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникання	Пристосування
5,5	4,9	4,5	4,7	3,9

За методикою «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) дослідження стилю вирішення конфлікту ми бачимо, що у 6-му класі переважає стиль – конкуренція – 5,5 балів, вони здатні на певні рішення, живуть за принципом «Мене не турбує те, що думають люди. Я збираюсь довести їм, що у мене є своє вирішення проблеми». В цьому колективі стиль співпраці дорівнює 4,9 бали. Загалом колектив зосереджений «за місце під сонцем» – підлітки прагнуть «вирізнитись» одне з перед другого, показати себе лідером, намагаються вийти добрими, впевненими у собі в певній ситуації, борються за владу.

Кількома сходинками нижче знаходиться стиль вирішення конфліктів – уникання – 4,7 бали, тільки невелика частина колективу обрала цей стиль, вважаючи за краще для себе «пересидіти» цю бурю, ніж щось комусь доводити, і займає четверту сходинку компроміс 4,5 бали, як бачимо дуже мала частина колективу здатна поступитися своїми інтересами на користь іншого, підлітки застосовуючи цей стиль розглядають конфліктну ситуацію як щось дане і шукають спосіб вплинути на неї або змінити її, поступаючись і обмінюючись поступками.

Компроміс дозволяє зберегти взаємини і вважається за краще отримати хоч щось, чим все втрачати, він часто є вдалим відступом або навіть останньою можливістю прийти до якогось рішення. Мабуть, підлітки, які обрали цей стиль з самого початку, не володіли достатньою владою, щоб досягти бажаного.

Поняття «комунікативні уміння» включає у собі як оцінку співрозмовника, визначення його сильних і слабких сторін, а також і уміння встановити дружню атмосферу, вміння зрозуміти проблеми співрозмовника тощо.

Наступною методикою, яку ми використали для дослідження міжособистісних відносин у підліткових групах, була «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського.

Даний опитувальник складався з 2 варіантів, перший варіант містив 25 запитань, і був покликаний дослідити наскільки підлітки уміють спілкуватися, другий містив 10 запитань і мав визначити наскільки діти вміють слухати.

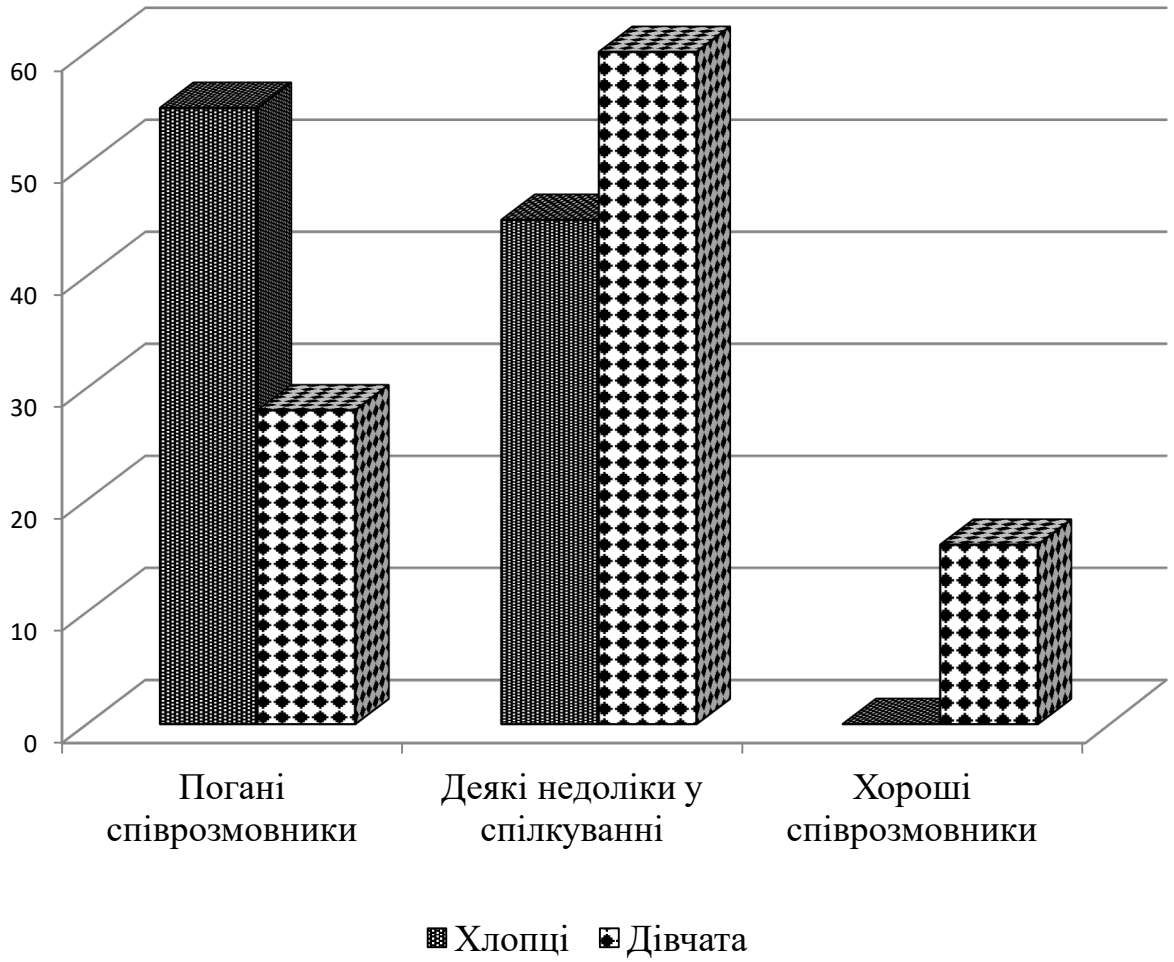

Рис. 2.2. Оцінювання рівня комунікативних умінь у дівчат та хлопців 12 років, %

У 6 класі за методикою оцінка комунікативних умінь, в першому варіанті методики (рис. 2.2.): хлопці – погані співрозмовники (55 %), мають недоліки у спілкуванні 45 %.

Отже хлопці себе оцінюють як погані співбесідники, що підтверджується результатами спостереження. А що стосується дівчат, то тут ситуація дещо інша: 16 % – хороші співбесідники, 60 % – мають недоліки у спілкуванні і 24 % – погані співбесідники.

Можна зробити висновок, що дівчата більш комунікабельні, ніж хлопці, можливо це пов’язано з тим, що дівчата більше спілкуються з різними людьми, вони більш відкриті, і дорослішають вони швидше за чоловічу стать.

Для оцінки комунікативних умінь підлітків ми використали другу частину методики. Результати представлені у таблиці (табл.2.3).

Таблиця 2.3.

Результати досліджень за методикою оцінка комунікативних умінь підлітків 12 років,%

Хороші слухачі		Погані слухачі	
Дів.(%)	Хл. (%)	Дів. (%)	Хл. (%)
55	40	45	60

Інший показник цієї методики уміння слухати: 40 % хлопців хороші слухачі, 60 % хлопців є поганими слухачами; дівчата хороші слухачі – 55 %, погані – 45 % опитаних дівчат. У порівнянні з хлопцями, дівчата вважають себе всезнаючими, егоїзмом і самовпевненістю вони не поступаються першим.

За результатом нашого дослідження з використанням тесту «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського можемо зробити наступні висновки: 18 % хлопців замкнуті, хоча і впевнені (59 %), люблять спілкуватися (48 %) і до того ж конфліктні (14 %), 30 % респондентів – товариські та 7 % – некомунікабельні, також 2 % – запальні. Що ж до дівчат, то 36 % – товариські, іноді запальні (8 %) і замкнуті 28 %, можливо це пов’язано тільки із певною ситуацією.

Для кращого сприймання результатів представимо їх у формі діаграми (рис. 2.3.)

За даним тестом дівчата впевнені у собі та своїх силах (49 %), люблять спілкуватися та гарні співрозмовники (59 %) і неконфліктні (0 %), 8 % - запальні.

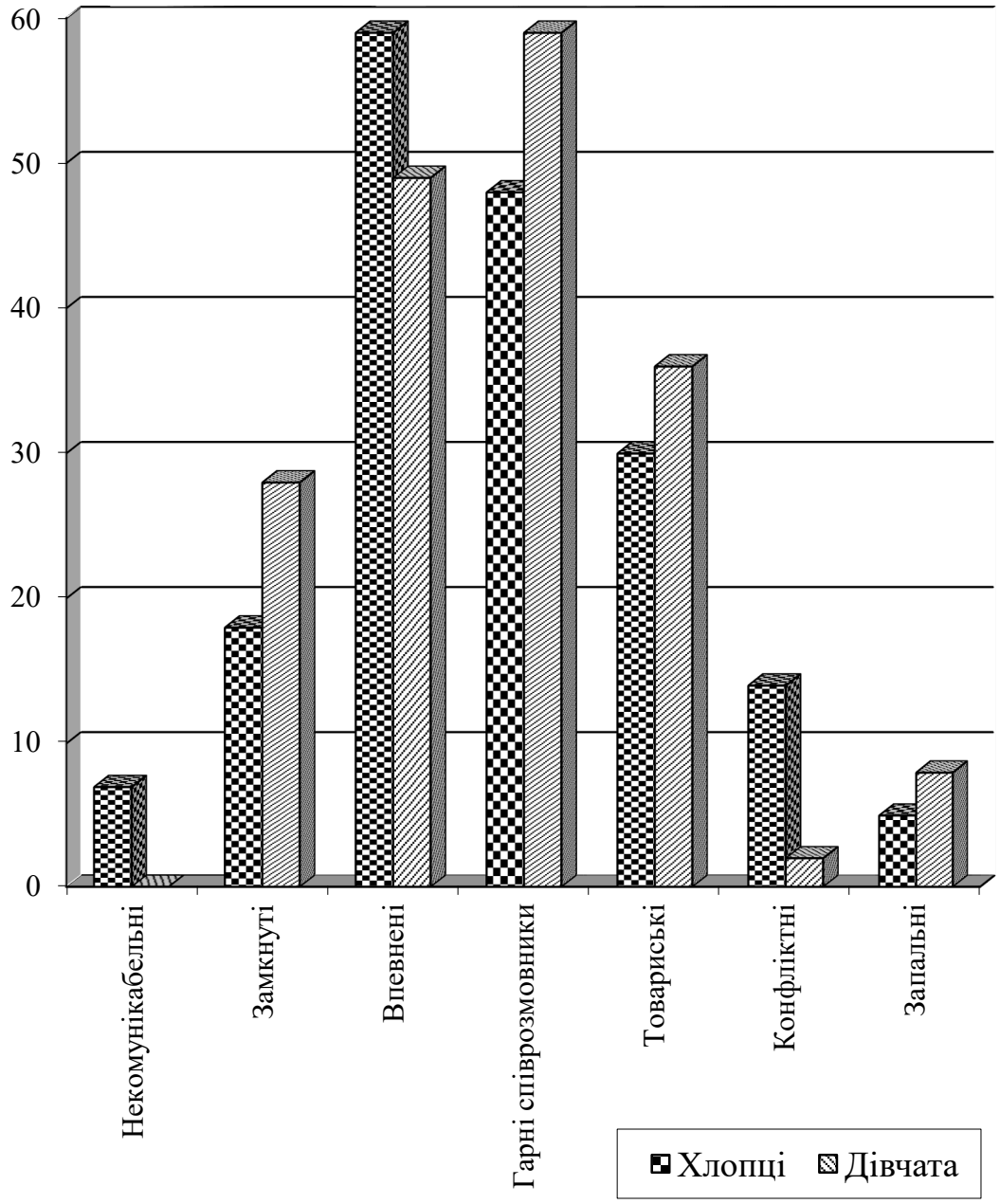

Рис. 2.3. Оцінювання рівня спілкування у підлітків 12 років, %

Далі у нашому дослідженні ми використали «Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова. Це дало можливість більш детально вивчити взаємостосунки у підліткових рупах.

Результати дослідження підлітків за методикою діагностики міжособистісних відносин (О.О. Рукавішніков) представлені у таблиці (табл.2.4).

Таблиця 2.4.

Оцінювання міжособистісних відносин підлітків 12 років

Афект (%)	Контроль (%)	Включення (%)
18	15	67

18 % опитаних шестикласників мають комунікативну позицію «афект». Вони прагнуть бути в близьких відносинах з іншими, проявляти до них свої дружні й теплі почуття, намагаються, щоб інші прагнули бути до них емоційно більше близькими й ділилися із ними своїми почуттями. При співставленні даних, що стосуються рівня сформованості культури спілкування підлітків, було встановлено, що представники даної комунікативної позиції в основній своїй масі мають низький або середній рівень сформованості культури спілкування.

Комунікативна позиція «контроль», притаманна 15 % опитаних підлітків. Варто відзначити, що в основній масі до цієї категорії потрапили хлопці-підлітки, які мають у класі положення «Лідерів», тобто за ними тягнуться інші однокласники і прагнуть бути у їх колі спілкування. При співставленні даних, що стосуються рівня сформованості культури спілкування підлітків, було встановлено, що представники даної комунікативної позиції в загальному мають високий або середній рівень сформованості культури спілкування.

Більша частина опитаних підлітків, а саме 67 % опинилася на комунікативній позиції «включення». Вони прагнуть сприймати інших, щоб вони мали інтерес до них й брали участь у їхній діяльності; активно прагнуть належати до різних соціальних груп і бути якнайбільше й частіше серед людей. Такі підлітки намагаються, щоб інші запрошували їх брати участь у своїй діяльності, а також щоб інші прагнули бути в їх товаристві , навіть коли не додають для цього жодних зусиль. Представники цієї комунікативної позиції,

в більшості мають високий та середній рівень сформованості культури спілкування.

У нашому дослідженні ми також використали методику «Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В.Бойка. Результати дослідження представленні у таблиці (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні підлітків 12 років

Миролюбство (%)	Уникання (%)	Агресія (%)
40	30	25

Аналізуючи отримані результатами діагностики домінантної стратегії психологічного захисту в спілкуванні було виявлено, що у 40 % дітей підліткового віку такою є миролюбство: психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, у якій провідну роль грають інтелект і характер. Інтелект компенсує або нейтралізує енергію емоцій у тих випадках, коли виникає загроза для «Я» особистості.

Миролюбність передбачає партнерство і співробітництво, уміння йти на компроміси, робити вчинки й бути піддатливим, готовність жертвувати деякими своїми інтересами в ім'я головного – збереження гідності. Іноді миролюбство означає пристосування, прагнення поступатися тиску збоку партнера, не загострювати відносини й не вплутуватися в конфлікти, щоб не завдавати випробувань власному «Я».

Проте одного інтелекту часто не досить, щоб миролюбство стало домінантною стратегією захисту. Важливо ще мати відповідний характер - м'який, урівноважений, комунікабельний. Інтелект в ансамблі з «гарним» характером створюють психогенну передумову для миролюбства.

Не слід думати, що миролюбство – бездоганна стратегія захисту «Я», придатна у всіх випадках. Суцільне миролюбство – доказ безхребетності й

безвілля, втрати почуття власної гідності, яке якраз і покликане оберігати психологічний захист.

У 30 % опитаних обрали стратегію уникання – це психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності, заснована на економії інтелектуальних і емоційних ресурсів. Індивід звично обходить або без бою залишає зони конфліктів і загострення, коли його «Я» піддається атакам. При цьому він відкрито не витрачає енергію емоцій і мінімально напружує інтелект.

Уникання має психогенний характер, якщо воно обумовлене природними особливостями індивіда. У дітей слабка вроджена енергія: бідні, ригідні емоції, посередній розум, млявий темперамент.

Можливий і такий варіант, коли людина змушує себе обходити гострі кути в спілкуванні й конфліктні ситуації уміє вчасно сказати собі: «Не висувайся зі своїм «Я». Для цього треба мати міцну нервову систему, волю і, безсумнівно, життєвий досвід за плечима, який в потрібний момент нагадує: «не тягни на себе ковдру», «не плюй проти вітру», «не сідай не у свій тролейбус», «зроби пас у бік «.

У 25 % шестикласників виявлена стратегія «агресія» - це психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, що діє на основі інстинкту. Інстинкт агресії - один з «великої четвірки» інстинктів, властивих всім тваринам - голод, секс, страх і агресія. Це відразу пояснює той незаперечний факт, що агресія не виходить із репертуару емоційного реагування. Досить окинути уявним поглядом типові ситуації спілкування, щоб переконатися, наскільки розхожих, легко відтворена й звична вона у твердих або м'яких формах. Її потужна енергетика захищає «Я» особистості на вулиці в міській юрбі, у суспільному транспорті, у черзі, на виробництві, вдома, у взаєминах зі сторонніми й дуже близькими людьми, із друзями й коханцями.

Та у 5 % спостерігається миролюбство, уникнення та агресія на однаковому рівні, тобто респондент застосовує ту чи іншу стратегію відповідно до ситуації та її учасників.

Далі ми проаналізували результати дослідження міжособистісних відносин семикласників.

Використавши у нашому дослідженні метод соціометрії, можна зазначити, що в колективі підлітків 7-А класу (13 років) є ділові лідери – це 16,1 % від загальної кількості учнів класу. Вони є лідери, до них звертаються у питаннях відносно навчання, можуть просити списувати. Також наявні емоційні лідери, що становить 9,7 % досліджуваних. З емоційними лідерами хочуть дружити, спілкуватися, звертатися за допомогою. Негативні лідери – це 25,8 % вибірки. З ними не хочуть дружити, сидіти за одною партою, їх намагаються уникати.

Для знаходження особливостей розвитку міжособистісних відносин у підлітковій групі нами була використана методика «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної). Результати представлені у таблиці (табл.2.6).

Таблиця 2.6.

Співвідношення стилів конфліктної поведінки
у підлітків 13 років (в балах)

Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникання	Пристосування
4,5	6,0	4,5	5,9	2,8

За методикою «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної), аналізуючи колектив учнів 7-А класу (13 років) можна сказати, що переважає такий стиль вирішення конфліктів як співробітництво – 6,0 балів. Діти активно беруть участь у вирішенні спірних питань, прагнуть до взаємодії з іншою людиною, скоріш за все такий підхід вони використовують у таких ситуаціях:

- проблема є досить важливою для обох сторін, і ніхто не хоче поступитися,
- обоє обізнані в проблемі, і бажання обох відомі,
- обоє викладають суть і готові вислухати один одного.

Уникання – 5,9 балів – це частина підлітків, яка не відстоює свої права. Не співпрацює з іншими людьми, або ж просто їх уникає, дехто з класу живе за таким принципом, що конфлікт вирішиться самостійно, і вони не вважають це втечею від конфлікту. Загалом клас дружній, добре співпрацює між собою.

На основі результатів оцінювання комунікативних умінь (рис. 2.4) підлітків 13 років маємо наступні результати: можна побачити, що більшість хлопців мають деякі недоліки у спілкуванні (44 %), є і серед них погані співбесідники (38 %), можливо це пов’язано з тим, що вони менше спілкуються у колективі, неговіркі, є певна замкненість, боязнь чогось нового.

Аналіз результатів показав, що дівчата 7-го класу мають недоліки в спілкуванні, що становить 56 % від загальної кількості опитаних дівчат даного класу, погані співбесідники – 18 %. Також варто зазначити, що серед учениць 7-А класу 26 % – це хороші співрозмовника.

Високий показник за таким критерієм, як прояв недоліків у процесі спілкування як у хлопці, так і у дівчат, на нашу думку пов'язаний із особливостями даного віку. Підлітки сором’язливі, не завжди можуть правильно відреагувати на ті чи інші фактори у міжособистісному спілкуванні.

Також не варто, при аналізі отриманих результатів не забувати про те, що підлітки – максималісти. Вони болісно ставляться і сприймають критику, що викликає у них агресію і замкнутість.

Це означає, що дівчата критично відносяться до того, що говориться та про що говорять вони самі. У більшості випадків, що на нашу думку пов’язано із особливостями даного віку, вони не мають якостей хорошого співрозмовника, роблять поспішні висновки, загострюють увагу на манері спілкування, монополізують розмову.

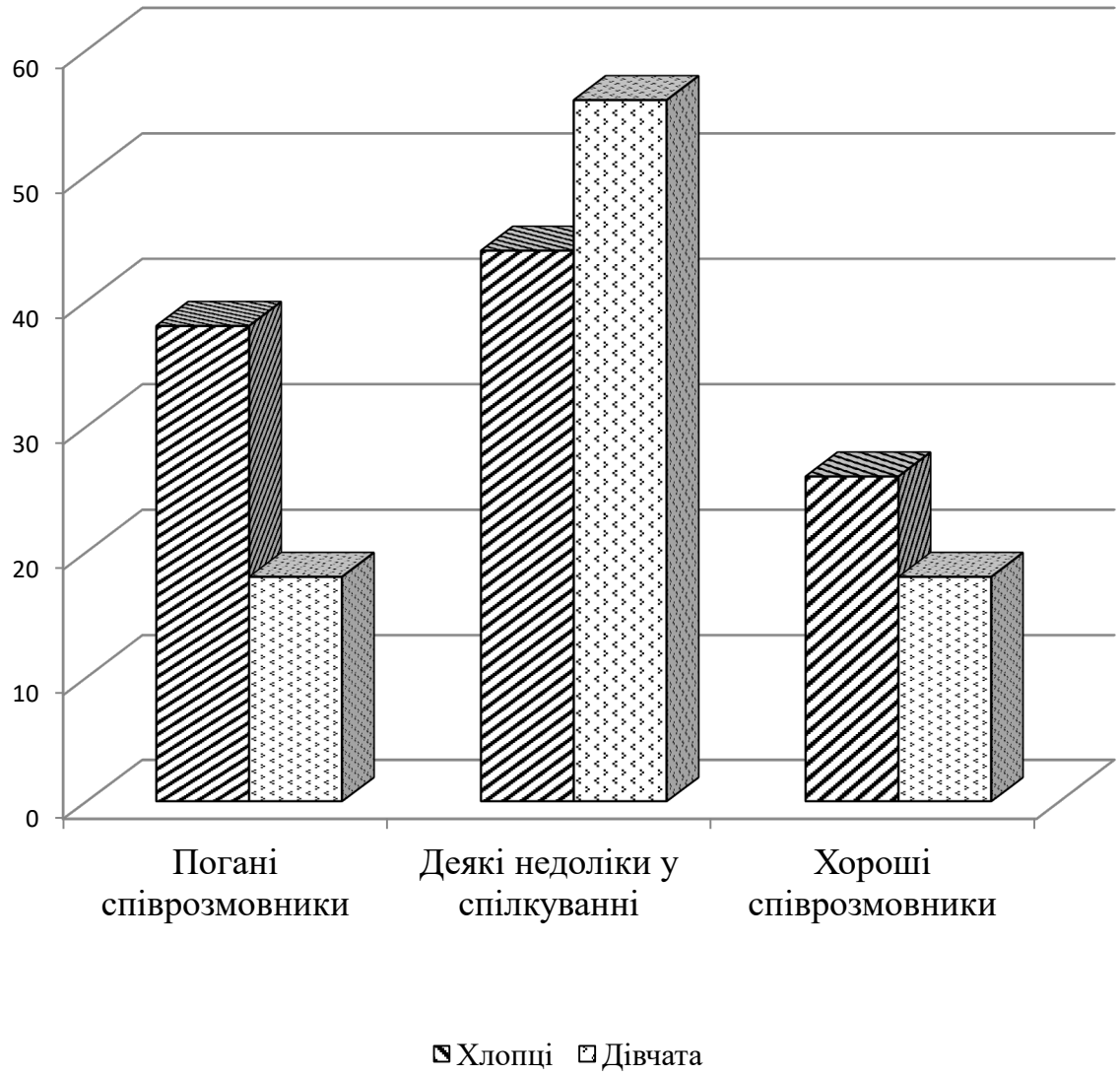

Рис. 2.4. Оцінювання рівня комунікативних умінь у підлітків 13 років, %

Для визначення серед учнів 7-А «хороших» та «поганих» слухачів ми використали другий варіант методики на визначення комунікативних умінь у підлітків.

У процесі інтерпретації результатів ми отримали наступні показники: 64 % дівчат «погані» слухачі, це, на нашу думку, може бути пов'язано із особливостями та психологією статті, а також із проявами демонстративності, егоцентризму, тобто дівчата хочуть, щоб слухали тільки їх та звертали увагу. І лише 36 % дівчат вибірки «хороші» слухачі, які вміють уважно і зацікавлено

вислухати співрозмовника, не перебивати його та співпереживати у процесі розмови.

За опрацьованими нами результатами, 8 % хлопців виявилися хорошими слухачами, 28 % хлопців – «погані» слухачі, 64% хлопців не змогли оцінити свої комунікативні можливості, ми вважаємо, що це пов'язано із недостатньо розвиненим рівнем комунікативних умінь.

Для кращого сприйняття отриманих результатів представимо їх у вигляді діаграми (рис.2.5.)

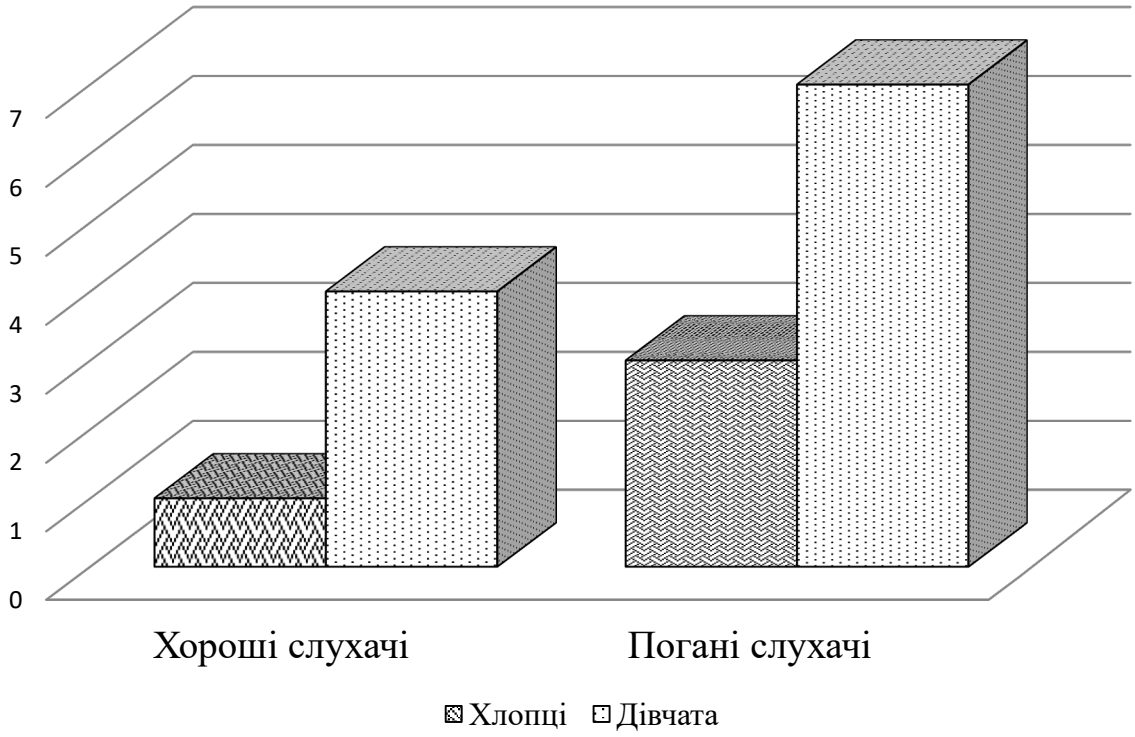

Рис. 2.5 . Оцінювання рівня комунікативних умінь у підлітків 13 років

Спостереження за підлітками даного класу (7-А) виявило, що в даній групі більш замкнуті та не появляють ініціативи у спілкуванні хлопці, ніж дівчата. Дівчата вважають себе більш товариськими, добре спілкуються і менш конфліктні. Конфлікти виникають в певних ситуаціях тоді коли дівчата шукають спільні інтереси, але інколи вони не співпадають з інтересами інших.

Результати одержані за тестом «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського учнів 7-А класу представлені на діаграми (рис.2.6.).

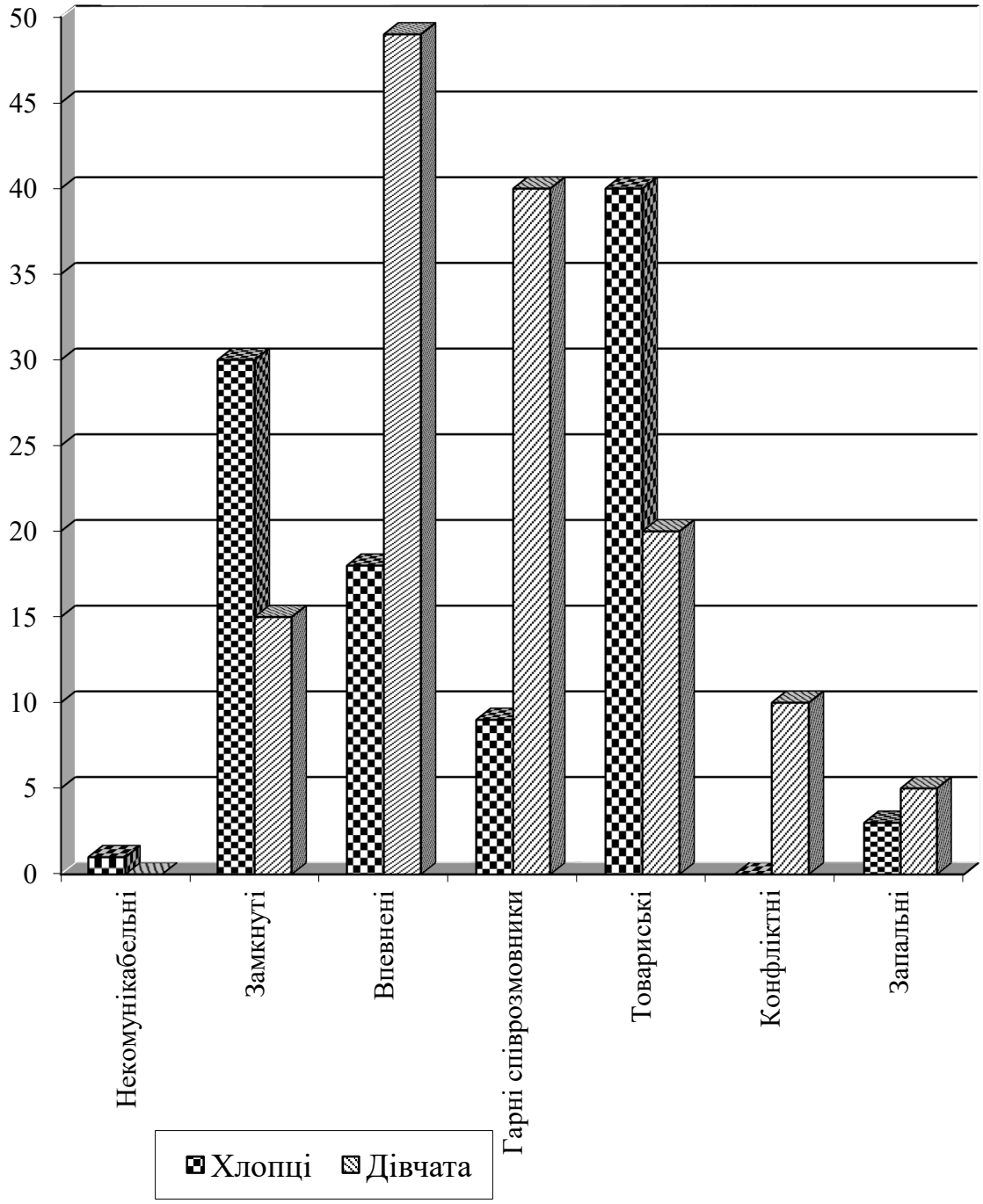

Рис. 2.6. Оцінювання рівня спілкування у підлітків 13 років

Отже, аналізуючи отриманні результати, можемо зазначити, що дівчат впевнених у собі на 31 % більше, ніж хлопців даної вибірки. Дівчата кращі співрозмовники, що становить 40 % вибірки, серед хлопців – 9 % респондентів.

Варто зазначити, що такий показник, як «товариськість» більше проявляється у хлопців і становить 40 % вибірки, що у двічі вище ніж серед дівчат. на нашу думку це може свідчити про те, що у хлопців більш сильна дружба та не спостерігається прояву заздрощів стосовно зовнішності, розуму тощо.

Як бачимо із представленого нами малюнку, прояв такого показнику, як «конфліктність» притаманні жіночій статті даної вибірки і становить 10 %. Серед хлопчиків дана якість не проявляється.

Результати проведеного дослідження підлітків за методикою ; «Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова представлені у таблиці (табл.2.7).

Таблиця 2.7.

Оцінювання міжособистісних відносин підлітків 13 років

Афект (%)	Контроль (%)	Включення (%)
25	20	55

Як видно з таблиці, 25 % опитаних мають комунікативну позицію «афект». Порівняно з показниками підлітків 12 років, ми бачимо, що кількість опитаних з даною позицією збільшується. Тобто підлітки в 13 років більше прагнуть бути в близьких відносинах з іншими, проявляти до них свої дружні й теплі почуття, намагаються, щоб інші прагнули бути до них емоційно більше близькими й ділилися із ними своїми почуттями.

Також збільшується комунікативна позиція «контроль». Вона притаманна 20 % опитаних підлітків.

Більша частина опитаних підлітків, а саме 55 % виявили комунікативну позицію «включення». Тобто кількість підлітків з такою позицією дещо зменшилася. На нашу думку, підлітки стають більш самодостатніми та впевненими у своїх силах. У них підвищується рівень сформованості культури спілкування.

У процесі діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні було виявлено, що у 65% дітей домінуючою стратегією є миролюбство: психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, у якій провідну роль грають інтелект і характер. Інтелект знижує або нейтралізує енергію емоцій у тих випадках, коли виникає загроза для «Я» особистості.

Результати даного дослідження подані у таблиці (табл.2.8).

Таблиця 2.8.

Домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні підлітків 13 років

Миролюбство (%)	Уникання (%)	Агресія (%)
65	14	21

У підлітків стратегія психологічного захисту миролюбство підвищується. Отже підлітки намагаються бути більш компромісними у своїх вчинках, проявлять готовність пожертвувати деякими своїми інтересами за ради головного – збереження достоїнства.

У 14 % – уникання. Ця стратегія захисту зменшується.

У 21 % – агресія: психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, що діє на основі інстинкту. Зі збільшенням загрози для суб'єктної реальності особистості її агресія зростає.

у нашому дослідженні ми також проаналізували результати вивчення міжособистісних відносин серед восьмикласників.

Із соціометрії можна зробити висновок, що в колективі підлітків 8-А класу (14 років) є ділові лідери, що становить 3 % від загальної кількості учнів класу. Також, у колективі є емоційні лідери, що складає 22,6 % від загально кількості учнів.

Але варто зазначити, що у даному класному колективі є діти, що мають статус «ігноровані» - це 22,7 % та відторгнені діти, які є вигнанцями, на них

не звертають увагу, не враховують при розподілі громадських доручень, ставляться зверхньо та агресивно – це 6,5 % підлітків. Крім того велика кількість лідерів у даному класі породжує велику конкуренцію і нетерпимість один до одного.

Для виявлення психологічних особливостей розвитку міжособистісних відносин у підлітковій групі нами була використана методика «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної). Результати проведення дослідження представлені у таблиці (табл.2.9).

Таблиця 2.9.

Співвідношення стилів конфліктної поведінки у підлітків 14 років (в балах)

Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникання	Пристосування.
9,3	4	4,5	5,7	2,7

За методикою «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) у 8-А класі переважає стиль – конкуренція (суперництво) – 9,3 бали. Як видно із таблиці, пристосовуватися підлітки і не намагаються і показник за даною шкалою займає п’яте місце – 2,7 бали.

Також варто зазначити, що прояви таких стилів конфліктної поведінки як «уникнення», «співпраця» та «компроміс» за кількісними показниками різняться мало (від 5,7 до 4 балів), але все ж вони притаманні даному віковому періоду.

Отже, можна зробити висновок, що більшість учнів 8 класу використовують стиль «конкуренція», вони вельми активні і вважають за краще йти до вирішення конфлікту своїм власним шляхом, вони не зацікавлені в співпраці з іншими, зате здатні на вольові прояви.

Як і для діагностики попередніх груп респондентів, ми використали методику «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського учнів 8-А класу. Результати дослідження представлені у таблиці (табл.2.10).

Таблиця 2.10.

Оцінювання рівня комунікативних умінь у підлітків 14 років

Погані співбесідники		Мають деякі недоліки в спілкуванні		Хороші співбесідники	
Хл. (%)	Дів. (%)	Хл. (%)	Дів. (%)	Хл. (%)	Дів. (%)
20	10	55	40	25	50

Для кращого сприймання отриманих результатів, ми представили отриманні показники у вигляді діаграми (рис. 2.7.)

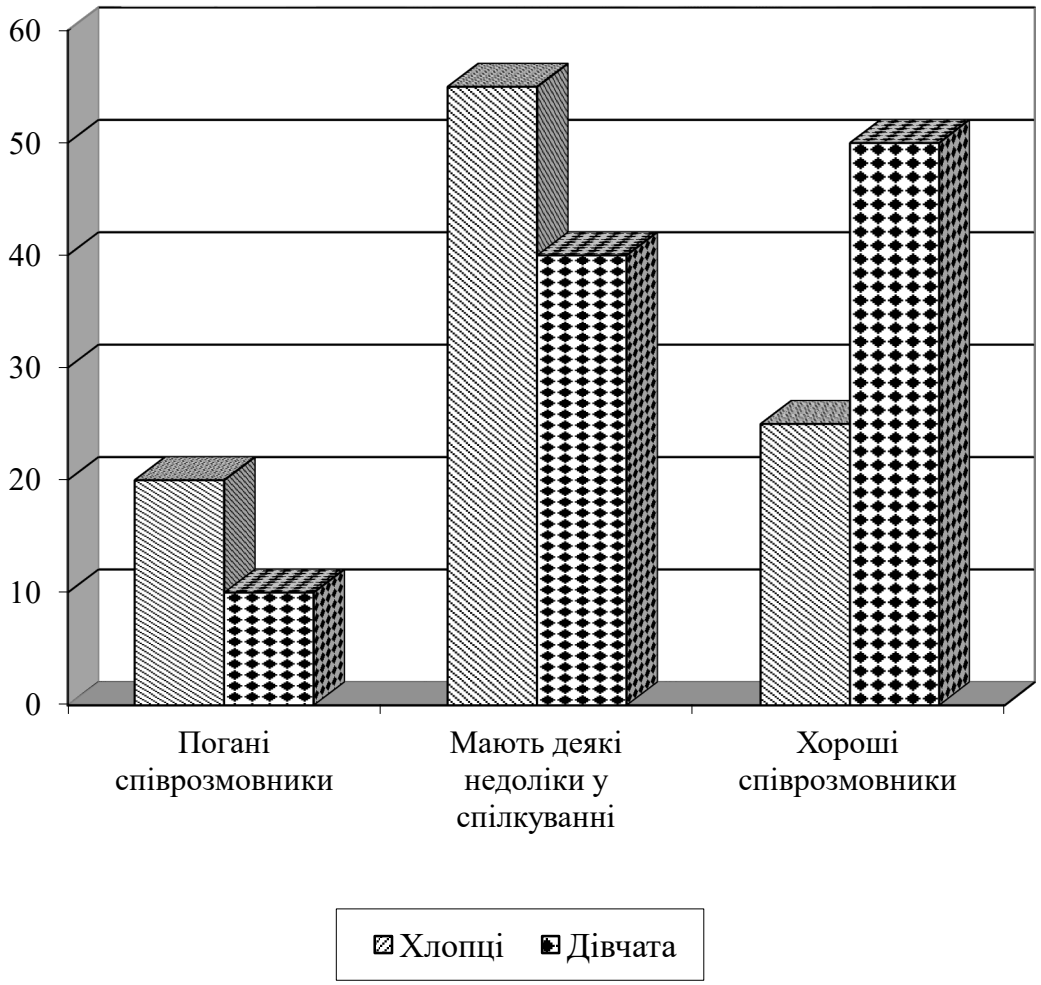

Рис.2.7. Оцінювання рівня комунікативних умінь у підлітків 14 років

Використавши першу частину даної методики, ми виявили, що серед дівчат 10 % – погані співбесідники, 40 % мають деякі недоліки у спілкуванні і 50 % – хороші співбесідники. Із вище зазначеного можна зробити висновки, що у даній групі підлітків дівчата досить добре себе почувають, комунікабельні, знаходять спільну мову з оточуючими.

Серед хлопці ми отримали наступні результати: 20 % – погані співбесідники, 55 % – мають деякі недоліки у спілкуванні, 25 % – гарні співрозмовники, тобто не мають бар'єрів при спілкуванні.

За результатами проведення нашого психодіагностичного дослідження та спостереження, можемо зробити висновок, що підлітки 14 років хоча і більш комунікабельні та відкриті у спілкуванні, але це спілкування носить більш негативний характер. У даному класі порушено порозуміння, вони неадекватно сприймають одне одного, виявляють антипатію до досить багатьох своїх однокласників.

Лідери даного класу займають статусне становище через привабливу зовнішність, заможних батьків тощо, тому ви виявили досить високий показники (дівчата – 40 % та хлопці – 55 %) за шкалою «мають недоліки у спілкуванні». Ці підлітки не признають у собі ніяких негативних рис, які заважають зрозуміти проблему співрозмовника, сприйняти його таким, який він є, встановлюючи міжособистісні стосунки, адже вони бачать проблему лише в інших, а не в собі.

На нашу думку, у цьому класі необхідно провести корекційну роботу, оскільки порушення у міжособистісних відносинах можуть згодом виявлятися й у пізнавальній, й у особистісній сферах.

Використавши другу частину даної методики, ми змогли визначити рівень вміння слухати учнями 8-А класу. Отриманні дані дещо суперечливі, у порівнянні з отриманими результатами використання першої частини методики.

Результати представлено у формі таблиці (табл.2.11).

Таблиця 2.11.

Результати досліджень за методикою оцінка комунікативних умінь підлітків 14 років

Хороші слухачі		Погані слухачі	
Дів.(%)	Хл. (%)	Дів. (%)	Хл.
70	55	30	45

Аналізуючи отриманні дані, ми можемо сказати, що 70 % дівчат та 55 % хлопців – гарні слухачі, але за результатами нашого спостереження вони слухають тих співрозмовників, які є для них значимі за статусом та соціальним становищем. Також, ми виявили, що 30 % дівчат та 45 % хлопців не звертають уваги на співрозмовників, які їх не цікавлять.

У дослідженні ми використали методику оцінювання рівня спілкування В.Ф. Ряховського.

Результати одержані за тестом В.Ф.Ряховського, свідчать, що серед хлопців 6 % некомунікабельні та 7 % дівчат замкнуті, це за результатами нашого спостереження підлітки, які не мають друзів у класі, займають низький статус серед підлітків (незаможні родини, низький соціальний статус сім'ї). однокласники не мають бажання і потреби спілкуватися з такими дітьми, тому вони відчувають себе «вигнанцями» у класному колективі.

Варто відзначити високі показники за такими шкалами як «товариськість» та «конфліктність». Результати дослідження свідчать, що 49 % дівчат та 40 % хлопців проявляють товариські якості по відношенню до однокласників, але знову ж таки, це підлітки, які значимі для респондентів. Поряд з високим показником «товариськості», ми бачимо, що 26 % дівчат та 40 % хлопців досить конфліктні. На нашу думку, це підтверджує результати нашого спостереження, що у даному класі спостерігаються негативні прояви до підлітків-однокласників. Даний феномен потребує проведення психокорекційної роботи.

Представимо для кращого сприймання результати даної методики оцінювання рівня спілкування В.Ф. Ряховського у формі діаграми (рис. 2.8.).

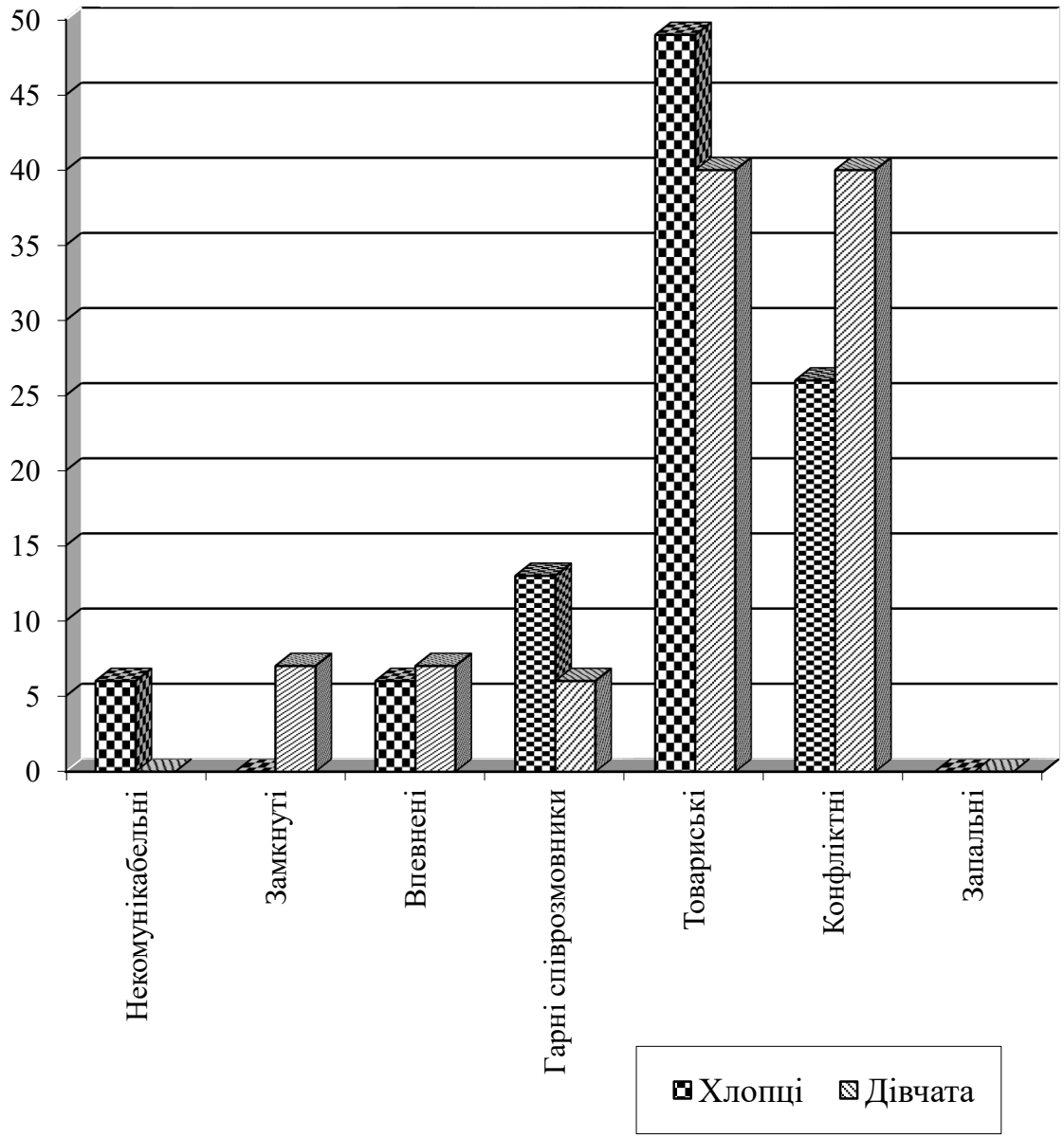

Рис. 2.6. Оцінювання рівня спілкування у підлітків 14 років

Для визначення домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні ми використали методику В.В.Бойко. отримані результати представлені у формі таблиці (табл.2.12).

Таблиця 2.12.

Результати дослідження за методикою діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні В.В. Бойко

Миролюбство (%)	Уникання (%)	Агресія (%)
23	27	42

У ході діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні було виявлено, що у 23 % опитаних підлітків 8-А класу домінуючою стратегією є миролюбство, що свідчить про спрямованість неконфліктного вирішення проблем.

У 27 % учнів спрямовані на уникнення конфліктів, при чому вони схильні зберігати, а не розтрачувати енергію на вирішення спорів. 42 % респондентів у спілкуванні використовують агресію, як спосіб захисту у спілкуванні. В основному це проявляється у формі криків, підвищення голосу, роздратованості тощо. Це відразу пояснює той незаперечний факт, що агресія не виходить із репертуару емоційного реагування підлітків. Та у 8 % спостерігається уникнення та агресія на однаковому рівні, тобто респонденти застосовує ту чи іншу стратегію відповідно до ситуації та її учасників.

Результати проведеного нами дослідження підлітків за методикою «Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова представленні у таблиці (табл.2.13).

Таблиця 2.13.

Результати експериментального дослідження за методикою діагностики міжособистісних відносин О.О. Рукавішнікова

Афект (%)	Контроль (%)	Включення (%)
25	15	60

Більша частина опитаних підлітків, а саме 60 % виявили комунікативну позицію «включення», тобто учні охоче вступають у процес спілкування та взаємодії. Але 25 % респондентів проявили у міжособистісних відносинах такий прояв, як «афект» та 15 % - обрали «контроль», тобто вони контролюють з ким і у якій формі вступати у контакт. Згідно з результатами, можна сказати, що рівень благополуччя взаємовідносин в групах досить низький. В групах переважають діти з низьким статусом (ігноровані та знедолені). Найнижчий рівень благополуччя у 8-му класі.

Використовуючи метод соціометрії у комплексі з іншими методиками, можна отримати цілісну картину взаємин у групі, стратегії поведінки кожного із її членів.

2.3. Визначення психологічних особливостей розвитку міжособистісних відносин у підлітків різного віку

Для визначення психологічних особливостей розвитку міжособистісних відносин у підлітковій групі використовувався якісний аналіз емпіричних даних, що були отриманні в процесі дослідження.

Порівняльний аналіз результатів соціометрії та методики «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) представлені у таблиці 2.14.

Таблиця 2.14.

Порівняльний аналіз діагностики згідно методик соціометрія та методики «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної)

Вік	Соціомет-рія	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникання	Пристосу-вання
12 р.	0,076	5,5	4,9	4,5	4,7	3,9
13 р.	0,09	4,5	6	4,5	5,7	2,8
14 р.	0,012	9,3	4	4,5	5,7	2,7

Підлітки 7-го класу (13 років) мають найвищий рівень співпраці, отже діти даного класу при конфліктних ситуаціях намагаються розв’язати їх через співпрацю з урахуванням не тільки власних потреб та переконань, алей особливості співрозмовників.

Найвищий рівень суперництва у підлітків 14 років, що свідчить про бажання проявити своє «Я» та свої індивідуальні особливості, виділитися із загальної маси.

Порівняльний аналіз результатів за методикою дослідження комунікативних умінь представлений у таблиці (табл.2.15).

Таблиця 2.15.

Порівняльний аналіз діагностики згідно методики комунікативних умінь

Вік	Поганий співбесідник		Недоліки спілкування		Хороший співбесідник	
12 р.	55	28	45	60	0	16
13 р.	38	18	44	56	26	18
14 р.	20	10	55	40	25	50

Аналізуючи таблицю дані таблиці ми не можемо зробити висновок, що учні-підлітки у процесі дорослішання стають кращими співрозмовниками, але цей факт пов'язаний, за результатами спостереження, із значимістю співрозмовника.

В основному серед респондентів прослідковується високий показник недоліків у спілкуванні, що є особливістю даного віку. Отже низький рівень комунікативних умінь є негативною психологічною особливістю розвитку міжособистісних стосунків у підліткових групах.

Аналіз результатів за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського трьох класів досліджуваних представлений у таблиці (табл.2.16).

Таблиця 2.16.

Порівняльний аналіз діагностики згідно методики «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського

Не комуніка бельні		Замкнуті		Впевнені		Добре спілкують ся		Товарись кі		Конфлікт ні		Запальні	
Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.	Хл.	Дів.
7	0	18	28	59	49	48	59	30	36	14	2	5	8
1	0	30	15	18	49	9	40	40	20	0	10	3	5
6	0	0	7	6	7	13	6	49	40	26	40	0	0

Аналізуючи показники таблиці, ми можемо зробити висновок, що до позитивних особливостей сприятливого розвитку міжособистісних стосунків відносяться такі якості, як товариськість. У дітей 14 років прослідковується високий показник за шкалою «товариськість», але у них високий рівень конфліктності. Тому можна стверджувати, що даний клас з низьким рівнем згуртованості.

Також у процесі аналізу даних, ми порівняли результати за методиками «Оцінка рівня комунікабельності» В.Ф.Ряховського та «Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В.Бойка, які подані у таблиці (табл.2.17).

Таблиця 2.17.

Порівняльний аналіз діагностики згідно методик О.О. Рукавішнікова та В.В. Бойко

Вік (роки)	Афект (%)	Контроль (%)	Включення (%)	Миролюбство (%)	Уникання (%)	Агресія (%)
12 р.	18	15	67	40	30	30
13 р.	25	20	55	65	14	21
14 р.	25	15	60	23	27	50

Як бачимо із таблиці, найвищий рівень включеності проявляється в учнів 6-А класу, це вказує на те, що діти прагнуть брати участь у різних формах роботи, які пропонуються. Найвищий рівень прояву миролюбства спостерігається в 13-тирічних учнів. А найвищий рівень прояву агресіє виявлений у підлітків 14-тирічного віку. На нашу думку, це пов'язано із тим, що діти таким чином проявляють свою дорослість, відстоюють свої погляди, та за результатами проведеного нами спостереження проявляють свою статусність у групі.

Висновки до другого розділу

Аналізуючи набуті дані можна зробити такі висновки: в досліджуваних класах немає гармонійних стосунків. Учні мало з ким взаємодіють і аналізуючи соціометрію вони небагатьох записують у свої бажані однокласники.

Індекс згуртованості в групах: С1 = 0,076 – індекс соціометричного статусу (благополуччя групи) в 6-а класі; С2 = 0,09 - індекс соціометричного статусу (благополуччя групи) в 7-а класі; С3 = 0,012 - індекс соціометричного статусу (благополуччя групи) в 8-а класі.

Чим ближче індекс соціометричного статусу знаходиться до одиниці, тим вищий рівень благополуччя в групі.

Виходячи з результатів дослідження можна сказати, що рівень благополуччя взаємовідносин в групах досить низький. В групах переважають діти з низьким статусом (ігноровані та відторгнені). Найнижчий рівень благополуччя у 8-му класі.

Також, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що у підлітків 6-го класу (12 років) за методикою оцінка комунікативних умінь, в першому варіанті методики хлопці – погані співрозмовники (55%), мають недоліки у спілкуванні 45 %, дівчата – 16 % – хороші співбесідники, 60 % – мають недоліки у спілкуванні і 28 % – погані

співбесідники. Інший показник цієї методики уміння слухати: 40% хлопців – хороші слухачі, 60% хлопців – погані слухачі; дівчата хороші слухачі – 55 %, погані – 45 %. У порівнянні з хлопцями, вважають себе всезнаючими, егоїзмом і самовпевненістю вони не поступаються хлопцям.

За результатом нашого дослідження з використанням тесту В.Ф.Ряховського можемо зробити наступні висновки: 18 % хлопців замкнуті, хоча і впевнені (59 %), люблять спілкуватися (48 %) і до того ж конфліктні (14 %), 30 % респондентів – товариські та 7 % – некомунікабельні, також 5 % – запальні. Що ж до дівчат, то 36 % – товариські, іноді запальні (8 %) і замкнуті 28 %, можливо це пов'язано тільки із певною ситуацією.

Аналіз за методикою оцінки комунікативних умінь в групі підлітків тринадцяти років (7-го класу) показав, що хлопців мають деякі недоліки у спілкуванні (44%), є і серед них погані співбесідники (38 %). Аналіз результатів показав, що дівчата 7-го класу мають недоліки в спілкуванні (56 %), погані співбесідники (18 %) та хороші співбесідники (18 %). З другого варіанту методики ми отримали наступні результати 64 % дівчат погано слухають, це може бути пов'язано з їх демонстративністю, егоцентризмом, тобто дівчата хочуть, щоб слухали тільки їх, 36 % дівчат від вибірки хороші слухачі. 8 % хлопців – хороші слухачі, 28 % хлопців – погані слухачі, 64% хлопців не змогли оцінити свої комунікативні можливості.

Результати одержані за тестом В.Ф.Ряховського підлітків 7-го класу: хлопці замкнуті (30%), не впевнені (0%), не люблять спілкуватися (0%) і до того ж не конфліктні (0%), 7% – не комунікабельні. Що ж до дівчат, то 40% – добрі співбесідники, не впевнені у собі (0%), у своїх силах, товариські (40%) і конфліктні (10%).

По оцінці уміння спілкуватися підлітків 14 років (8-й клас): 10 % – дівчата погані співбесідники, 40 % – деякі недоліки у спілкуванні і 50 % – хороші співбесідники, можна сказати, що в колективі дівчата досить добре себе почувають, комунікабельні, знаходять мову з будь-ким, а от хлопці – 20

% – погані співбесідники, 55 % – мають деякі недоліки у спілкуванні, 25 % – добре спілкуються, тобто не мають бар'єрів у спілкуванні.

По другій частині цієї методики, уміння слухати – дівчата, як не дивно 70% - хороші слухачі, погані 30%, а от хлопці 55% – хороші слхачі, 45% - погане уміння слухати.

Основним з тесту В.Ф. Ряховського є те, що хлопці-підлітки 14 років некомунікабельні (6%), замкнуті (0%), впевнені (6%), люблять спілкуватися (13 %), конфліктні (26%), 49% - товариські. Що ж до дівчат, то 6 % – добрі співбесідники, впевнені у собі і у своїх силах (7 %), товариські (40%) і конфліктні (40%).

Для підлітків 14 років значима риса це товариськість, особливо для хлопців.

На нашу думку у всіх класах необхідно провести корекційну роботу, оскільки порушення у міжособистісних відносинах можуть згодом виявлятися й у пізнавальній, й у особистісній сферах.

Отже підлітки в переважній більшості мають низький рівень сформованості культури спілкування.

Результати дослідження підлітків за методикою діагностики міжособистісних відносин (О.О. Рукавішніков) у підлітків 12 років: 40 % опитаних мають комунікативну позицію «афект», комунікативна позиція «контроль» притаманна 30% опитаних підлітків, 25 % опинилася на комунікативній позиції «включення».

У ході діагностики домінантної стратегії психологічного захисту в спілкуванні (6-й клас) було виявлено, що у 40 % дітей такою є «миролюбство», у 30% – «уникання», у 25 % – «агресія» та у 5 % спостерігається «миролюбство», «уникнення» та «агресія» на однаковому рівні, тобто респонденти застосовують ту чи іншу стратегію відповідно до ситуації та її учасників.

Результати проведеного дослідження підлітків тринадцяти років за методикою діагностики міжособистісних відносин (О.О. Рукавішніков)

виявили, що 25 % опитаних мають комунікативну позицію «афект», 20% – позиція «контроль», 55 % – позиція «включення». Тобто підлітки стають більш самодостатніми.

У ході діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні підлітків 13 років було виявлено, що у 65 % дітей домінуючою стратегією є миролюбство, у 14 % – уникання, у 21% – агресія.

Дослідження підлітків чотирнадцять років за методикою діагностики міжособистісних відносин (О.О. Рукавішніков) свідчать про те, що 25 % опитаних мають комунікативну позицію «афект», 15 % – позиція «контроль», 60 % – позиція «включення».

Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні підлітків 14 років було виявлено, що у 23% дітей домінуючою стратегією є миролюбство, у 27% – уникання, у 50% – агресія.

Отже, міжособистісні відносини підлітків відповідають комунікативній позиції «включення», що означає їх бажання до спілкування з однолітками, з групами однолітків. Адже саме підлітковий вік характеризується потребою в міжособистісному спілкуванні з однолітками. Що стосується домінантної стратегії психологічного захисту в спілкуванні, то більшість випробуваних підлітків має стратегії «миролюбство», хоча досить велика частка підлітків попала в категорію «агресія», що є цілком нормальним для підліткового віку. Адже для підліткового віку притаманний максималізм в усьому, в тому числі і в спілкуванні, тому підлітки не бажають миритися з кривдниками і не вважають за потрібне уникати конфліктів у спілкуванні з однолітками.

Внаслідок експериментального дослідження було виявлено, що в підліткових групах недостатньо розвинуті комунікативні уміння, вміння встановлювати дружню атмосферу, вміння зрозуміти проблеми співбесідника. В 7-му класі найвищий рівень співпраці, отже діти даного класу при конфліктних ситуаціях намагаються розв’язати їх через співробітництво із опонентом.

Проведений нами якісний аналіз результатів показав, що індикаторами впливу на розвиток міжособистісними стосунки можна виділити включеність як комунікативна позиція, миролюбство, товариськість, комунікативні уміння, розв’язування конфліктів через співпрацю.

РОЗДІЛ ІІІ. КОРЕКЦІЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У ГРУПІ ПІДЛІТКІВ

3.1. Тренінг розвитку міжособистісних відносин та групової взаємодії

За підсумками теоретичного аналізу обраної нами проблеми та проведеної експериментальної роботи було визначено, що позитивними факторами розвитку міжособистісних стосунків можна є включеність як комунікативна позиція, миролюбство, товариськість, комунікативні уміння, розв'язування конфліктів через співпрацю.

На етапі формуючого експерименту ми розробили психокорекційну програму, яку провели з учнями 8-А класу (Додаток Д).

Корекційна програма складалася з чотирьох етапів, які включали у собі 8 занять. Тривалість одного заняття з урахуванням вікових особливостей підлітків – 60 хвилин.

Метою тренінгу є розширення знання підлітків про міжособистісні стосунки, взаємодію та комунікативні уміння та навички, розвиток здатності застосовувати свої комунікативні навички та вміння при міжособистісному спілкуванні з людьми, корекція міжособистісних відносин.

Завдання тренінгу:

- встановити дружню атмосферу серед підлітків;
- розширення можливостей міжособистісної взаємодії в різних ситуаціях спілкування;
- відпрацьовування навичок розуміння інших людей, себе, а також взаємин між людьми;
- оволодіння навичками ефективного слухання;
- активізація процесу самопізнання й самоактуалізації;
- розширення діапазону творчих здатностей;
- розвиток відчуття розуміння і співпереживання до інших людей;
- виховання інтересу до своїх однолітків;

- розвиток навичок між групової взаємодії.

Тренінг проводиться за допомогою: міні-лекції; групову дискусію; диспут; ігрові вправи; опитування.

На першому етапі роботи ми ознайомлювались із класом, створили сприятливу емоційну атмосферу й довірливості у спілкуванні. Проводилися такі ігри, як «Давайте знайомитись…», «Компліменти», «Їжаки» тощо. Ці ігри дозволяли відчути настрій і стан тих, з ким доведеться взаємодіяти, зрозуміти, що цікавить групу та кожного її члена. Спочатку деякі підлітки відмовлялися працювати, але за 15 хвилин зацікавилися іграми і брали активну участь.

Безсумнівним позитивним моментом ігрових вправ є можливість одержати оцінку своєї поведінки з боку, порівняти себе з оточуючими й скорегувати своє спілкування в наступних ситуаціях.

Варто пам'ятати, що набагато легше помітити помилки, неточності в спілкуванні своїх близьких, однокласників, друзів, ніж свої власні.

Пропонований тренінг сприяє оволодінню прийомам ефективного спілкування через ігрові компоненти й техніку активного слухання та корекція міжособистісних відносин.

На підведенні підсумків шкільний психолог присутній, але залишається «за колом». Учасники групи обговорюють, що, кожному допомагає у спілкуванні, а що заважає. Якості називаються тільки ті, які виявилися під час занять у групі. Не слід називати такі якості, які не можуть бути змінені (природні, фізіологічні тощо).

3.2. Аналіз результатів формувального експерименту

Мета контрольного експерименту: визначити рівень розвитку міжособистісних стосунків після проведеної з підлітками роботи, та порівняти стан міжособистісних стосунків між підлітками у групі, де проводилася психокорекційна робота (експериментальна група – 10 учнів 8-А класу) та групи, де її не було (контрольна група – 10 учнів 8-А класу).

На підставі даних експериментальної роботи, проведеної у групах та їх аналізу нами було здійснено зіставлення здобутих результатів на констатувальному та формувальному етапах і узагальнено їх у вигляді таблиці та у порівняльній характеристиці. З членами експериментальних груп проводилися години відвертого спілкування та тренінг формування комунікативних вмінь та навичок.

Наприкінці цілеспрямованої роботи з підлітками вже можна було спостерігати зрушення в характері тренінгової діяльності і взаємин. Завдяки досвіду, набутому в тренінгу, для більшості підлітків стали властивими товариськість, взаємодопомога, прагнення старанного виконання правил поведінки.

Суттєві зрушення, які відбулися на всіх рівнях, свідчать про результативність проведеної експериментальної роботи. Однак ці зрушення нерівномірні відносно різних рівнів сформованості культури спілкування. Найбільші зміни відбулися на високому рівні, який підвищився у 40 % підлітків після психокорекції груп, незначні – на середньому (20 %). Достатньо переконливими є зрушення на низькому рівні – частка підлітків з таким рівнем зменшилася на 10 %. Це можна пояснити тим, що виховний процес детермінований різними чинниками, зокрема спеціально створеними психологічними умовами, авторитетним впливом дорослих (психологів, учителів), які спонукали підлітків до переосмислення власної позиції відносно значущості культури спілкування в життєдіяльності людини, сприяли активному включенню учнів у комунікативну діяльність.

Результат підлітків контрольних груп показав, що у них також відбулися зміни, однак порівняно з експериментальними – незначні, а саме: високий рівень зріс на 10 %, середній – на 10 %, низький зменшився на 5 %. Отже, у звичайних умовах організації процесу формування культури спілкування без впровадження комплексної методики та дотримання інших педагогічних умов змін практично не відбувається.

Після завершення експериментальної роботи підвищилася активність підлітків у позаурочній діяльності, житті школи, поліпшилися взаємини, загальний мікроклімат, зросли співробітництво, взаєморозуміння, культура спілкування. Розуміння значущості формування культури спілкування спонукало старшокласників до самовдосконалення, набуття необхідних знань і навичок, перевірки своїх можливостей у реальних життєвих ситуаціях.

Було повторно проведено соціометричне вимірювання, результати якого можна побачити у таблиці (табл.3.1).

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз соціометрії підгруп підлітків

Групи	**Популярні**		**Бажанні**		**Ігноровані**		**Відторгнені**	
	КГ	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**
До експерименту 8-А класу	3	4	19	16	6	7	1	2
Після експерименту 8-А класу	4	6	20	23	5	1	0	0

Згідно з результатами можна сказати, що рівень благополуччя взаємовідносин після формувального експерименту зріс, і підлітки більш уважно та позитивно почали ставитися до своїх однокласників.

Також за результатами проведеного констатувального експерименту ми провели кореляційний аналіз, використавши методи математичної статистики, зокрема t-критерій Стюдента, з метою підтвердження ефективності використання психокорекційної програми, що була запропонована.

Отже, аналізуючи отримані результати, ми можемо зазначити, що для учасників експериментальної групи є характерним прояв прямих кореляцій між показником «компроміс» («Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) та «включеність» («Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова), який становить r=0,251 (при $p \geq 0,05$). Це свідчить про те, що підлітки які

спрямовані на залученість до діяльності схильні йти на компроміс і домовлятися зі співрозмовником.

Прямий кореляційний зв'язок виявлено між критерієм «співпраця» та («Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) та «миролюбство» («Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» В.В.Бойка) та становить r=0,217 (при $p \geq 0,01$). На нашу думку, це пов’язано із тим, що вміння спільно працювати базується на провідній ролі впливу характеру та інтелектуальних здібностей.

Варто відмітити, що пряма кореляція виявлена між показниками критерію «конкуренція» («Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) та «контроль» («Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова), який становить r=0,227 (при $p \geq 0,02$). Це вказує на те, що найяскравіше контроль та бажання задовільнити потреби проявляються саме під час змагання. Це також сприяє підвищенню такого показника як «співпраця», який виявляється у прямій кореляції із «контролем» та становить r=0,301 (при $p \geq 0,05$). Такий феномен можна пояснити тим, що для того аби перемогти у змаганні та досягти цілі необхідно домовлятися, співпрацювати тощо.

Хочемо звернути увагу на виявлені обернені кореляційні зв’язки між показниками використаних методик контрольної групи.

Отже, виявлено обернену кореляцію між показником «уникнення» («Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної) та «включення» («Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова), який становить r=-0,291 (при $p \geq 0,05$). Такий взаємозв’язок свідчить про те, що схильність до уникнення серед підлітків призводить до небажання та переживання негативних емоційних станів проявляти власну активність.

Виявлено зворотні кореляційні зв’язки між показником «агресія» («Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні»

В.В.Бойка) та «контроль» («Опитувальник міжособистісних відносин» О.О.Рукавішнікова), який становить r=-0,364 (при p ≥ 0,04). Ми можемо стверджувати, що при прояві агресії знижується рівень контролю поведінки підлітків. Вони стають некерованими та непередбачуваними.

Отже, за результатами проведеною кореляції результатів впровадження тренінгової програми та проаналізувавши дані повторного проведення психодіагностичної процедури, ми можемо стверджувати, що запропонована кореляційна програма є ефективною та може використовуватись у практичній діяльності психологів-практиків.

Висновки до третього розділу

На етапі формуючого експерименту була розроблена психокорекційна програма, яку провели з учнями 8-А класу. Корекційна програма складалася з чотирьох етапів, які включали у собі 8 занять. Тривалість одного заняття з урахуванням вікових особливостей підлітків – 60 хвилин.

Метою корекційної роботи були: розширення знання підлітків про міжособистісні відносини, взаємодію та комунікативні уміння та навички, розвиток здатності застосовувати свої комунікативні навички та вміння при міжособистісному спілкуванні з людьми, корекція міжособистісних відносин.

Мета контрольного експерименту: визначити рівень розвитку міжособистісних відносин після проведеної з підлітками роботи, та порівняти стан міжособистісних відносин між підлітками у групі, де проводилася психокорекційна робота (10 учнів) та групи де її не було (10 учнів).

Після завершення експериментальної роботи підвищилася активність підлітків у позаурочній діяльності, житті школи, поліпшилися взаємини, загальний мікроклімат, зросли співробітництво, взаєморозуміння, культура спілкування.

Клімат в групі помітно покращився.

Дані результати дають підстави запропонувати розроблену систему занять, спрямовану на моральний розвиток і формування міжособистісних відносин для широкого використання в освітянських закладах різного типу.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз теоретичних засад проблеми формування міжособистісних стосунків у підлітковому віці у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі дав можливість з'ясувати, що проблема міжособистісних стосунків в історії психологічної та педагогічної думки вивчалася під впливом суспільних потреб; підтвердити актуальність досліджуваної проблеми на сучасному етапі; охарактеризувати культуру спілкування як структурний компонент внутрішньої культури особистості підлітка, від якої залежить рівень її сформованості, що визначає можливість розвитку знань, комунікативних умінь, ставлень до оточуючих через систему установок і мотивів, поведінки, адекватних емоційно-оцінних реакцій, а також здійснення у навчально-виховному процесі взаємодії на суб'єкт-суб'єктному рівні.

В процесі дослідження було уточнено поняття «міжособистісні відносини», яке розглядалося нами як опосередкована віковими особливостями система норм і цінностей, досвіду і потреб, що реалізуються у взаємодії підлітка з однолітками, вчителями, батьками та оточуючими. Водночас визначення поняття міжособистісні відносини було пов'язано з суб'єктивними переживаннями взаємозв'язків між людьми, які об'єктивно проявляються в характері і способах взаємного впливу в процесі спільної діяльності і спілкування; крім того, міжособистісні відносини розумілись нами, як система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів і інших особистісних диспозицій, через які люди сприймають та оцінюють один одного.

Вивчення міжособистісних відносин дітей щільно пов'язано з дослідженням особливостей їх спілкування і взаємодії, тому поняття «спілкування» і «відносини», можна вважати взаємодоповнюючими, а самі терміни - взаємопов'язаними.

За результатами констатуючого експерименту було встановлено, що підлітки в переважній більшості мають середній рівень сформованості культури спілкування, відповідають комунікативній позиції «включення», що свідчить про наявність бажання спілкуватись з однолітками. Виявлено, що домінантною стратегією психологічного захисту підлітків в спілкуванні є «миролюбство», хоча досить велика частка підлітків попала в категорію «агресія», що є цілком нормальним для підліткового віку. Адже для підліткового віку притаманний максималізм в усьому, в тому числі і в спілкуванні, тому підлітки не бажають миритися з кривдниками і не вважають за потрібне уникати конфліктів у спілкуванні з однолітками. Проведені дослідження показали слабкий рівень комунікативних умінь, сформованості навичок встановлювати дружню атмосферу, розуміти позицію співбесідника.

Визначено психологічні особливості та фактори розвитку міжособистісних відносин, якими є ступінь включеності як комунікативна позиція, миролюбство, товариськість, та особистісне налаштування на співпраця. Запропонована психокорекційна програма для розвитку міжособистісних відносин у групі, що була використана у формувальній частині експерименту, внаслідок застосування якої підвищилася активність підлітків у позаурочній діяльності, житті школи, поліпшилися взаємини, покращився мікроклімат, зросли співробітництво, взаєморозуміння, культура спілкування.

Компонентами міжособистісних відносин є рівень сформованості культури спілкування у дітей підліткового віку, комунікативні позиції, стратегії психологічного захисту підлітків в спілкуванні, поведінка в конфліктних ситуаціях. Крім того вони можуть змінюватись під впливом соціально - психологічних факторів (виховних впливів, провідної діяльності, навчання, тренінгів), отже можуть бути індикаторами розвитку підліткової групи. Тобто наша гіпотеза підтвердилася.

Виконане дослідження не вичерпує всього комплексу розв’язання зазначеної проблеми. Подальшого наукового вивчення потребують: специфіка

формування культури спілкування учнів різних вікових категорій; використання конкретних навчальних дисциплін як засобу формування культури спілкування та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бедь В.В. Юридична психологія: навчальний посібник. – Л.: Новий світ-2000, 2021. – 376 с.
2. Богуш А.М. Дефініції «Дитинство», «Духовність» і «Довкілля» у педагогічній спадщині В.Сухомлинського. // Педагогічні напрямки та роздуми. – Запоріжжя: ЛПС, 2011. – с. 116 – 163.
3. Божович Л.И. Личность и её формировани в детском возрасте. - М.: Мысль, 1968.- 255с.
4. Варій М.Й. Психологія: навчальний посібник. – К.: Фенікс, 2017. – 267 с.
5. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. – К.: Академія, 2022. – 368 с.
6. Головаха Е.Й., Паніна Н.В. Психологія людського розуміння. – К.: Либідь, 2013. – 245 с.
7. Дубровина И.В. Формирование личности в переходный период: от подросткового к юношескому возрасту. – М., 1987.
8. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 96 с.
9. Заброцькій М.М. Основи вікової психології. - Тернопіль, 2011.
10. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – С. 392 – 419.
11. Кудін А.В. Психологія вирішення конфліктів: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – Х.-К., 2019. – 320 с.
12. Кузьмінський А.І., Омелянко В.Л. Педагогіка родинного виховання. – К.: Знання, 2013.
13. Леонтьев А.А. Общение как объект психологического исследования // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1973.
14. Льовочкіна А.М. Етнопсихологія: навчальний посібник. К.: МАУП, 2019. – 144 с.

15. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 99 – 124.
16. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: Методологія, методи, програми, процедури. – К.: Інститут психології НАПН України, 2014.
17. Мачуська І. Міжособистісне спілкування підлітків. // Шкільний світ. – 2013. – № 17. – С. 1-11.
18. Нагаєв В.М. Конфліктологія: курс лекцій: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2018. – 198 с.
19. Обозов Н.Н. Межличностные отношения. – Л.: ЛГУ, 1979.
20. Орбан-Лембрик Л.Е. Залежність поведінки особистості від впливу проблемного соціуму // Психологія і суспільство. – № 1 (15). – 2004. – С. 71-82.
21. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2021. – 448 с.
22. Павелків Р.В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис: монографія / ред.: Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова. – Рівне: Волин. Обереги, 2019. – 368 с.
23. Познание и общение / Под ред. Б. Ф. Ломова и др. – М.: Наука, 1988.
24. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2010. – 456 с.
25. Походенко С.В. Особливості соціалізації підлітків у мікросередовищі. //Проблеми соціалізації сучасних підлітків. – Запоріжжя. – 1998. – С.6-56.
26. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності. – К.: Центр навчальної літератури, 2021. – 384 с.
27. Скібська Л.І. Конфліктологія: навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2018. – 335.
28. Томчук С.М. Генеза негативних психічних станів молодших школярів та їх корекція. – К.: 2013.
29. Трофімов Ю.Л. Психологія. − К.: Либідь, 2012. − 263 с.

30. Трухін І.О. Соціальна психологія спілкування: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2019. – 336 с.
31. Туріщева Л.В. Вікові аспекти виховання школяра. // Виховна робота в школі. – 2006. − № 8 − С. 36-41.
32. Філоненко М.М. Психологія спілкування: підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2019. – 464 с.
33. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Речь, 1983.
34. Цимбалюк І.М. Психологіч спілкування: навчальний посібник. – К.: Професіонал, 2020.
35. Шадський Ю.Г. Психологія і педагогіка: навчальний посібник. – Л.: Магнолія плюс, 2020. – 320 с.
36. Adler A. Social interest: A challenge to mankind. – New York: Capricorn Books, 1964. – 200 p.
37. Campbell, W. Keith. Narcissism and romantic attraction". *Journal of Personality and Social Psychology,* December 1999.
38. DeHaan S, Kuper LE, Magee JC, Bigelow L, Mustanski BS. The interplay between online and offline explorations of identity, relationships, and sex: a mixed-methods study with LGBT youth. *Journal of Sex Research, 2013.*
39. Elphinston RA, Noller P. Time to face it! Facebook intrusion and the implications for romantic jealousy and relationship satisfaction. Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, November 2011.
40. Erikson, E. The problem of ego identity. In G. Pollock (Ed.), Pivotal papers on identification. – Madison: International Universities Press,1993. – 230 p.
41. Evans R.I. Carl Rogers: The man and his ideas. – New York: Dutton, 2010.
42. Habib, Farooq; Bastl, Marko; Pilbeam, Colin. Strategic responses to power dominance in buyer-supplier relationships: A weaker actor's perspective. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management. March 2015.

43. Hornby, G. Counselling in child disability: Skills for working with parents. – London: Chapman and Hall, 2011.
44. Jinhui Ye., Xiaoting Ye. "Adolescents' interpersonal relationships, self-consistency, and congruence: Life meaning as a mediator". Social Behavior and Personality, November 2020.
45. Johnson, David W. The Social Psychology of Education. Oxford, England: Holt, Rinehart & Winston, 1970.
46. Koepke S., Jaap J.A. Dynamics of identity development and separation–individuation in parent–child relationships during adolescence and emerging adulthood – A conceptual integration. Developmental Review, March 2012.
47. Portner LC, Riggs SA. Sibling Relationships in Emerging Adulthood: Associations with Parent–Child Relationship. Journal of Child and Family Studies, 2016.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» К.Томаса (адаптація Н.В.Гришиної)

Мета: визначення переважного способу поведінки людини в конфліктних ситуаціях.

Опис методики

На ранніх етапах вивчення конфліктів широко використовувався термін «вирішення конфліктів», який має на увазі, що конфлікт можна і необхідно розв'язувати або елімінувати. Таким чином, метою вирішення конфліктів був деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють в повній гармонії.

Однак, останнім часом ставлення фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів істотно змінилося. Це викликано, на думку К.Томаса, двома обставинами: усвідомленням марності зусиль з повної елімінації конфліктів, а також підтвердженням наявності позитивних функцій конфліктів. Звідси, згідно з підходом К.Томаса, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на управління ними. Тому, автор вважає за потрібне сконцентрувати увагу на таких аспектах зміни конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях, К.Томас запропонував двовимірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених до конфлікту) і напористість (для якої характерний акцент на захисті власних інтересів). Відповідно цим двом вимірам, автор виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

1) змагання (конкуренція) як прагнення досягти своїх інтересів на шкоду іншому;
2) пристосування — на противагу суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого;
3) компроміс;
4) уникнення — відсутність як прагнення до кооперації, так і тенденції до досягнення власних цілей;
5) співпраця, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

Інструкція. У кожній з поданих пар виберіть те судження, яке є найбільш типовим для вашої поведінки. Відведений час — не більш 15-20 хвилин.

Типова карта методики

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я стараюся звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.
2. А. Я стараюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних.
3. А. зазвичай я настійливо прагну добитися свого.
Б. Я стараюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час стараюся знайти підтримку у іншого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
6. А. Я намагаюся уникнути виникнення прикрощів для себе.
Б. Я намагаюся добитися свого.
7. А. Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
Б. Я вважаю за необхідне в чомусь поступитися, щоб домогтися іншого.
8. А. зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
Б. Я роблю зусилля, щоб домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну досягнути свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і питання.
Б. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.
12. А. Часто я намагаюся не займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
13.А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і питаю про його погляди.
Б. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
15. А. Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.
Б. Я стараюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. зазвичай я наполегливо стараюся домогтися свого.
Б. Я стараюся зробити все, щоб уникнути напруженості,
від якої немає ніякої користі.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19. А. Я, насамперед, стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі порушені інтереси і спірні питання.
Б. Я стараюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я стараюся знайти найкраще поєднання виграшів і втрат
для нас обох.
21. А. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.
Б. Я завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свої бажання.
23. А. Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.
Б. Я стараюся переконати іншого прийти до компромісу.
25. А. Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
Б. Ведучи переговори, я стараюся бути уважним до бажань іншого.
26. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
27. А. Часто уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
28. А. зазвичай я настійно прагну добитися свого.
Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай стараюся знайти підтримку у іншого.
29. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
30. А. Я стараюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли домогтися успіху.
Обробка даних:

Питання	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
II		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

Додаток Б

Соціометричний тест

Обробка результатів дослідження та їх використання у виховному процесі

Соціометричний тест – це один з методів вивчення структури міжособистісних взаємин у студентській групі, описаний Д. Морено. Автор вважав, що всі проблеми в суспільстві можна вирішити, якщо підібрати людей на робочих місцях, у сім'ях, в інших малих соціальних групах, в тому числі і в студентській, врахувавши їхні симпатії. Соціометрична методика дає можливість виявити симпатії та антипатії студентів один до одного.

Методика проведення соціометричного тесту.

1 етап – підготовча робота.

1. Обов'язкова присутність всіх студентів в день проведення тесту.
2. Використання або створення реальної ситуації, у якій студенти повинні здійснити вибір (наприклад, перед від'їздом групи на практику).
3. Конфіденційність інформації, отриманої за допомогою тесту.
4. Підготовка списку групи з порядковими номерами студентів.
5. Вибір критерію (сильний, слабкий) та постановка непрямого запитання, за допомогою якого можна виявити симпатії та антипатії студентів. Наприклад: «З ким із студентів Вашої групи Ви б хотіли ...»

- поїхати разом на практику;
- сидіти за однією партою;
- працювати після закінчення навчання;
- проводити вільний час;
- запросити до себе на день народження тощо.

2 етап – проведення тесту.

Інструкція: Відповідаючи на запитання, Ви повинні вибрати **трьох** студентів з Вашої групи, з якими б Ви хотіли ... Вкажіть порядкові номери вибраних студентів.

3 етап – обробка результатів.

1. Побудова соціограми. Всі отримані вибори переносимо на соціограму. Звертаємо увагу на односторонні та двосторонні вибори.
2. Виділення за соціограмою категорій студентів:

1 категорія – соціометричні «зірки» – це студенти, які отримали 6 і більше виборів;

2 категорія – ті, кому віддають перевагу – отримали 4–5 виборів;

3 категорія – прийнятні – отримали 1–3 вибори;

4 категорія – відторгнуті (аутсайдери) – не отримали жодного вибору.

3. Встановлення кількості високостатусних студентів (зірки і ті, кому віддають перевагу) і низькостатусних студентів (прийнятні і відторгнуті).
4. Визначення соціомертичного статусу студента за формулою:

$$P = \frac{m}{n - 1},$$

де **m** – кількість виборів, отриманих студентом,

n – кількість студентів у групі.

Соціометричний статус студента знаходиться в межах між нулем і одиницею. Отримані результати заносимо в таблицю:

№п/п	ПІП студента	Кількість отриманих виборів	Соціометричний статус	Категорія
1				
2				
3				

5. Виділення мікрогруп з соціограми за правилом Паніотто: щоб віднести студента до мікрогрупи, він повинен отримати вибори не менше ніж половини членів мікрогрупи.

6. Встановлення спрямованості мікрогруп за допомогою інших методів (спостереження, бесіда тощо):

- позитивна спрямованість;
- негативна спрямованість;
- нейтральна спрямованість.

7. Виявлення лідируючої мікрогрупи.

8. Структура міжособистісних взаємин у студентській групі змінюється, тому наставникові варто проводити соціометричне тесту-вання 1 раз на семестр.

Позитивні сторони соціометрії. Цей метод дозволяє виявити характер внутріколективних взаємин, згуртованість колективу, лідерів та відторгнутих, ізольованих, мікрогрупи, соціометричний статус. Проведення дослідження не вимагає багато часу. Обробка результатів не складна, порівняно з іншими методами вивчення особистості і колективу.

Негативні сторони соціометрії. Метод дає лише «фотографію» взаємин між студентами, не пояснюючи мотиви їх виборів. Тому со-ціометрію треба поєднувати з іншими методами вивчення особистості і колективу.

Додаток В

Діагностика міжособистісних відносин (О.О. Рукавішніков)

Інструкція до тесту

Опитувальник призначений для оцінки типових способів вашого відношення до людей. По суті, тут немає правильних або неправильних відповідей, правильна кожна правдива відповідь. Іноді люди прагнуть відповідати на питання так, як, на їхню думку, вони повинні були б відповісти.

Деякі питання дуже схожі один на одного. Але все-таки вони мають на увазі різні речі. Відповідайте, будь ласка, на кожне питання окремо, без оглядки на інші питання. Час відповіді на питання не обмежений, але не міркуйте занадто довго над якимсь питанням. Для кожного твердження виберіть відповідь, що найбільше вам підходить.

Тестовий матеріал

Зазвичай (1), часто (2), іноді (3), з нагоди (4), рідко (5), ніколи (6)

1. Прагну бути разом з усіма.
2. Надаю іншим право вирішувати питання про те, що необхідно буде зробити.
3. Стаю членом різних груп.
4. Прагну мати близькі відносини з іншими членами групи.
5. Коли надається випадок, я схильний стати членом цікавих організацій.
6. Допускаю, щоб інші впливали на мою діяльність.
7. Прагну влитися в неформальне громадське життя.
8. Прагну мати близькі й душевні відносини з іншими.
9. Прагну задіяти інших у своїх планах.
10. Дозволяю іншим судити про те, що я роблю.
11. Намагаюся бути серед людей.
12. Прагну встановлювати з іншими близькі й душевні відносини.
13. Маю схильність приєднуватися до інших щораз, коли робиться щось спільно.
14. Легко підкоряюся іншим.
15. Намагаюся уникати самітності.
16. Прагну брати участь у спільних заходах.

Відноситься до: більшості людей (1), багатьом людям (2), деяким людям (3), кільком людям (4), одному-двом людям (5), ні до кого (6)

17. Прагну ставитися до інших по-товариські.
18. Надаю право іншим вирішувати питання про те, що необхідно буде зробити.
19. Моє особисте відношення до навколишніх - холодне й байдужне.
20. Надаю право іншим керувати ходом подій.
21. Прагну мати близькі відносини з іншими.
22. Допускаю, щоб інші впливали на мою діяльність.
23. Прагну придбати близькі й душевні відносини з іншими.
24. Дозволяю іншим судити про те, що я роблю.
25. З іншими поводжуся холодно й байдуже.

26. Легко підкоряюся іншим.
27. Прагну мати близькі й душевні відносини з іншими.

Відноситься до: більшості людей (1), багатьом людям (2), деяким людям (3), кільком людям (4), одному-двом людям (5), ні до кого (6)

28. Люблю, коли інші запрошують мене брати участь у чому-небудь.
29. Мені подобається, коли інші люди ставляться до мене безпосередньо й сердечно.
30. Прагну впливати на діяльність інших.
31. Мені подобається, коли інші запрошують мене брати участь у своїй діяльності.
32. Мені подобається, коли інші ставляться до мене безпосередньо.
33. У товаристві інших прагну керувати ходом подій.
34. Мені подобається, коли інші підключають мене до своєї діяльності.
35. Я люблю, коли інші поводяться із мною холодно й стримано.
36. Прагну, щоб інші поступали так, як я хочу.
37. Мені подобається, коли інші запрошують мене взяти участь у їхніх розмовах.
38. Я люблю, коли інші ставляться до мене по-приятельському.
39. Мені подобається, коли інші запрошують мене взяти участь у їхній діяльності.
40. Мені подобається, коли навколишні ставляться до мене стримано.
41. У суспільстві намагаюся відігравати чільну роль.
42. Мені подобається, коли інші запрошують мене брати участь у чому-небудь.
43. Мені подобається, коли інші ставляться до мене безпосередньо.
44. Прагну, щоб інші робили те, що я хочу.
45. Мені подобається, коли інші запрошують мене брати участь у своїй діяльності.
46. Мені подобається, коли інші ставляться до мене холодно й стримано.
47. Прагну сильно впливати на діяльність інших.
48. Мені подобається, коли інші підключають мене до своєї діяльності.
49. Мені подобається, коли інші люди ставляться до мене безпосередньо й сердечно.
50. У товаристві намагаюся керувати ходом подій.
51. Мені подобається, коли інші запрошують взяти участь у їхній діяльності.
52. Мені подобається, коли до мене ставляться стримано.
53. Намагаюся, щоб інші робили те, що я хочу.
54. У суспільстві керую ходом подій.

Ключ до тесту.

Ключі для обробки шкал опитувальника міжособистісних відносин (ОМВ). Ліворуч приводяться пункти шкал, праворуч - номера правильних відповідей. При збігу відповіді випробуваного із ключем - він оцінюється в 1 бал, при розбіжності - 0 балів.

Інтерпретація результатів тесту

Бали коливаються від 0 до 9. Чим більше вони наближаються до екстремальних оцінок, тим більше застосування має наступний опис поводження:
Включення:
· Ie - низьке; означає, що індивід не почуває себе добре серед людей і буде схильний їх уникати;
· Ie - високе; припускає, що індивід почуває себе добре серед людей і буде мати тенденцію їх шукати;
· Iw - низьке; припускає, що індивід має тенденцію спілкуватися з невеликою кількістю людей;
· Iw - високе; припускає, що індивід має сильну потребу бути прийнятим іншими й належати до них.
Контроль:
· Cє - низьке; означає, що індивід уникає прийняття рішень й взяття на себе відповідальності;
· Cє - високе; означає, що індивід намагається брати на себе відповідальність, з'єднану із провідною роллю;
· Cw - низьке; припускає, що індивід не приймає контролю над собою;
· Cw - високе; відбиває потребу в залежності й коливання при прийнятті рішень;
Афект:
· Ae - низьке; означає, що індивід дуже обережний при встановленні близьких інтимних відносин;
· Ae - високе; припускає, що індивід має схильність установлювати близькі почуттєві відносини;
· Aw - низьке; означає, що індивід дуже обережний при виборі осіб, з якими створює більш глибокі емоційні відносини;

· Aw - високе; типово для осіб, які вимагають, щоб інші не перебираючи встановлювали з ним близькі емоційні відносини.
Від суми балів залежить ступінь застосовності наведених вище описів:
· 0-1 й 8-9 - екстремально низькі й екстремально високі бали, поводження буде мати компульсивний характер.
· 2-3 й 6-7 - низькі й високі бали, і поводження осіб буде описуватися у відповідному напрямку.
· 4-5 - прикордонні бали, і особи можуть мати тенденцію поводження, описаного як для низького, так і для високого «сирого» рахунку.
Ці оцінки зручно інтерпретувати з обліком середніх і стандартних відхилень відповідної популяції.
Характеристика шкал опитувальника міжособистісних відносин (ОМВ)
Включення:
Виражене поводження. Ie - прагнення приймати інших, щоб вони мали інтерес до мене й брали участь у моїй діяльності; активно прагну належати до різних соціальних груп і бути якнайбільше й частіше серед людей.

Поводження, що вимагається. Iw - намагаюся, щоб інші запрошували мене брати участь у їхній діяльності й прагнули бути в моєму товаристві, навіть коли я не додаю до цьому ніяких зусиль.
Контроль:
Виражене поводження. Сє - намагаюся контролювати й впливати на інших: беру у свої руки керівництво й прагну вирішувати, що і як буде робитися.
Необхідне поводження. Cw - намагаюся, щоб інші контролювали мене, впливали на мене й говорили мені, що я повинен робити.
Афект:
Виражене поводження. Ае - прагну бути в близьких, інтимних відносинах з іншими, проявляти до них свої дружні й теплі почуття.
Необхідне поводження. Aw - намагаюся, щоб інші прагнули бути до мене емоційно більше близькими й ділилися із мною своїми інтимними почуттями.
Оцінки по цих шкалах - числа в проміжку від 0 до 9. Отже, результат виражається сумою шести однозначних чисел. Комбінації цих оцінок дають індекси обсягу інтеракцій (е + W) і суперечливості міжособистісного поводження (е - W) усередині й між окремими областями міжособистісних потреб, а також коефіцієнти сумісності в діаді або групі, що складається з великої кількості членів.

Додаток Г

Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту у спілкуванні В.В. Бойко

Призначення тесту
Діагностика провідної стратегії захисту в спілкуванні з партнерами.
Інструкція до тесту
Виберіть той варіант відповіді, що підходить вам найбільше
Тестовий матеріал
1. Знаючи себе, ви можете сказати:
1. я скоріше людина миролюбна, покладлива;
2. я скоріше людина гнучка, здатна обходити гострі ситуації, уникати конфліктів;
3. я скоріше людина, що йде прямо, безкомпромісна, категорична.
2. Коли ви подумки з'ясовуєте відносини зі своїм кривдником, то найчастіше:
1. шукаєте спосіб примирення;
2. обмірковуєте спосіб не мати з ним справ;
3. міркуєте про те, як його покарати або поставити на місце.
3. У спірній ситуації, коли партнер явно не намагається або не хоче вас зрозуміти, ви найімовірніше:
1. будете спокійно домагатися того, щоб він вас зрозумів;
2. постараєтеся згорнути з ним спілкування;
3. будете гарячитися, ображатися або злитися.
4. Якщо захищаючи свої важливі інтереси, ви відчуєте, що можете посваритися з гарною людиною, то:
1. підете на значні поступки;
2. відступите від своїх домагань;
3. будете відстоювати свої інтереси.
5. У ситуації, де вас намагаються скривдити або принизити, ви швидше за все:
1. постараєтеся запастися терпінням і довести справу до кінця;
2. дипломатичним чином будете уникати контактів;
3. дасте гідну відсіч.
6. У взаємодії із владною й у той же час несправедливою людиною/вчителем/керівником ви:
1. зможете співробітничати в ім'я інтересів справи;
2. постараєтеся якнайменше контактувати з ними;
3. будете опиратися його стилю, активно захищаючи свої інтереси.
7. Якщо рішення питання залежить тільки від вас, але партнер зачепив ваше самолюбство, то ви:
1. підете йому назустріч;
2. підете від конкретного рішення;
3. вирішите питання не на користь партнера.
8. Якщо хтось із друзів час від часу буде дозволяти собі образливі випади у вашу адресу, ви:
1. не станете надавати цьому особливого значення;
2. постараєтеся обмежити або припинити контакти;
3. щораз дасте гідну відсіч.

9. Якщо в партнера є претензії до вас і він при цьому роздратований, то вам звичніше:

1. спочатку заспокоїти його, а потім реагувати на претензії;
2. уникнути з'ясування відносин з партнером у такому стані;
3. поставити його на своє місце або перервати.

10. Якщо хто-небудь із колег стане розповідати вам про те погане, що говорять про вас інші, то ви:

1. тактовно вислухаєте все до кінця;
2. пропустите мимо вух;
3. перервете розповідь на півслові.

11. Якщо партнер занадто проявляє напористість і хоче одержати вигоду за ваш рахунок, то ви:

1. підете на поступку заради миру;
2. ухилитеся від остаточного рішення розраховуючи на те, що партнер заспокоїться й тоді ви повернетеся до питання;
3. однозначно дасте зрозуміти партнерові, що він не одержить вигоду за ваш рахунок.

12. Коли ви маєте справу з партнером, що діє за принципом «урвати побільше», ви:

1. терпляче домагаєтеся своїх цілей;
2. волієте обмежити взаємодію з ним;
3. рішуче ставите такого партнера на місце.

13. Маючи справу з нахабнуватою особистістю, ви:

1. знаходите до неї підхід за допомогою терпіння й дипломатії;
2. зводите спілкування до мінімуму;
3. дієте тими ж методами.

14. Коли сперечальник настроєний до вас вороже, ви зазвичай:

1. спокійно й терпляче переборюєте його настрой;
2. ідете від спілкування;
3. осаджуєте його або відповідаєте тим же.

15. Коли вам задають неприємні питання, ви найчастіше:

1. спокійно відповідаєте на них;
2. уникаєте прямих відповідей;
3. «заводитеся», губите самовладання.

16. Коли виникають гострі розбіжності між вами й партнером, то це найчастіше:

1. змушує вас шукати вихід з положення, знаходити компроміс, іти на поступки;
2. спонукує згладжувати протиріччя, не підкреслювати розходження в позиціях;
3. активізує бажання довести свою правоту.

17. Якщо партнер виграє в суперечці, вам звичніше:

1. поздоровити його з перемогою;
2. зробити вигляд, що нічого особливого не відбувається;
3. «боротися до останнього патрона».

18. У випадках, коли відносини з партнером знаходять конфліктний характер, ви взяли собі за правило:

1. «мир за всяку ціну» - визнати свою поразку, принести вибачення, піти на зустріч побажанням партнера;
2. «пас убік» - обмежити контакти, піти від суперечки;
3. «розставити крапки над «І» - з'ясувати всі розбіжності, неодмінно знайти вихід із ситуації.

19. Коли конфлікт стосується ваших інтересів, то вам найчастіше вдається його вигравати:

1. завдяки дипломатії й гнучкості розуму;
2. за рахунок витримки й терпіння;
3. за рахунок темпераменту й емоцій.

20. Якщо хто-небудь із колег навмисно зачепить ваше самолюбство, ви:

1. м'яко й коректно зробите йому зауваження;
2. не станете загострювати ситуацію, зробите вигляд, буд-то нічого не трапилося;
3. дасте гідну відсіч.

21. Коли близькі критикують вас, то ви:

1. приймаєте їхні зауваження із вдячністю;
2. намагаєтеся не звертати на критику увагу;
3. дратуєтеся, пручаєтеся або злитеся.

22. Якщо хто-небудь із рідних або близьких говорить вам неправду, ви зазвичай волієте:

1. спокійно й тактовно домагатися істини;
2. зробити вигляд, що не зауважуєте неправду, обійти не приємний оборот справи;
3. рішуче вивести брехуна на «чисту воду».

23. Коли ви роздратовані, нервуєте то найчастіше:

1. шукайте співчуття, розуміння;
2. усамітнюєтеся, щоб не виявити свій стан на партнерах;
3. на комусь відіграєтеся, шукаєте «козла відпущення».

24. Коли хтось із однокласників/друзів/колег, менш гідний і здатний ніж ви, одержує заохочення, ви:

1. радуєтеся за нього;
2. не надаєте особливого значення факту;
3. засмучуєтеся.

Ключ до тесту

Для визначення властивої респондентові стратегії психологічного захисту в спілкуванні з партнерами треба підрахувати суму відповідей кожного типу:
· Варіант “a” - миролюбство, · Варіант “b” - уникання, · Варіант “c” - агресія.

Додаток Г

Оцінка рівня комунікабельності” (В.Ф. Ряховського)

Методика дозволяє визначити рівень комунікабельності особистості.

Інструкція: “Вашій увазі пропонується ряд запитань. Уважно прочитайте кожне з них і оберіть один варіант відповіді, яка Вам більше підходить (“так” , “іноді” , “ні”).

Вибраний варіант відповіді обведіть кружечком в реєстраційному бланку напроти номера відповідного питання. Не слід витрачати багато часу на обдумування, відповідайте швидко”.

Реєстраційний бланк

П.І.Б. (повністю) _____

Дата обстеження _____ Вік _____ Стать: чол./жін. (підкреслити) Курс _____ Посада (підрозділ) _____ Спеціальність _____ Військове звання_____ № п/п

Текст опитувальника

1. Вам належить ординарна або ділова зустріч. Чи вибиває Вас з колії її очікування?

2. Чи викликає у Вас замішання і незадоволення доручення виступити з докладом, повідомленням, інформацією на якій-небудь нараді, зборі або іншому подібному заході?

3. Чи не відкладаєте Ви візит до лікаря до останнього моменту?

4. Вам пропонують виїхати у відрядження в місто, де Ви ніколи не були. Чи прикладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?

5. Чи любите Ви ділитися своїми переживаннями з будь-ким?

6. Чи роздратовує Вас, якщо незнайома людина на вулиці звернеться до Вас з проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь питання)?

7. Чи вірите Ви, що існує проблема “батьків і дітей” і що людям різних поколінь важко розуміти одне одного?

8. Чи посоромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути гроші, які зайняв кілька місяців тому?

9. В ресторані або в їдальні Вам подали явно недоброякісне блюдо. Чи промовчите Ви, лише сердито відсунувши тарілку?

10. Опинившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не включитеся з ним в бесіду і обтяжуватиметеся, якщо першим заговорить він. Чи це так?

11. Вас жахає будь-яка довга черга, де б вона не була (в магазині, бібліотеці, касі кінотеатру). Ви краще відмовитися від свого наміру чи встанете в кінець черги і будете нудитися в очікуванні?

12. Чи боїтеся Ви брати участь в якій-небудь комісії по розгляду конфліктних ситуацій?

13. У Вас є власні, виключно індивідуальні, критерії оцінки творів літератури, мистецтва, культури і ніяких чужих думок із цього приводу Ви не приймаєте. Це так?

14. Почувши де-небудь в кулуарах висловлювання явно помилкової точки зору з добре відомого Вам питання, чи вважаєте Ви за краще промовчати і не вступати в розмову?

15. Чи викликає у Вас досаду чиє-небудь прохання допомогти розібратися в тому або іншому службовому питанні або учбовій темі?

16. Чи охочіше Ви викладаєте свою точку зору (думку, оцінку) у письмовій формі, ніж в усній?

Обробка і інтерпретація результатів

Підраховується сума чисел, обведених кружечком в реєстраційному бланку.

30-32 бали: особистість характеризується відсутністю комунікаційних навичок. Навіть близькому оточенню не легко спілкуватися з такою людиною. На неї важко покладатись у справі, яка потребує групових зусиль.

25-29 балів: респондент характеризується замкнутістю, мовчазністю, віддає перевагу самотності, тому у нього мало друзів. Нова робота і необхідність нових контактів якщо і не приводять до паніки, то надовго виводять його з рівноваги.

19-24 бали: достатня міра товариськості. В незнайомій обстановці відчуває себе цілком упевнено. Нові проблеми людину не лякають, та все ж з новими людьми сходиться з обережністю, в суперечках і диспутах бере участь неохоче. У висловах, час від часу, дуже багато сарказму без будь-яких на те підстав.

14-18 балів: респондент з нормальним рівнем комунікабельності. Допитливий, охоче слухає цікавого співбесідника, достатньо терплячий у спілкуванні, відстоює свою точку зору без запальності. Без неприємних переживань йде на зустріч з новими людьми. В той же час не любить галасливих компаній; екстравагантні витівки і багатослівність викликають у нього роздратування.

9-13 балів: респондент достатньо товариський (іноді навіть понад міру). Характеризується цікавістю, балакучістю, любить висловлюватися з різних питань, що, час від часу, викликає роздратування оточуючих. Охоче знайомитеся з новими людьми. Любить бувати в центрі уваги, нікому не відмовляє в проханнях, хоча не завжди може їх виконати. Якщо закіпає гнівом − швидко відходить. Йому бракує посидючості, терпіння й відваги при зіткненні з серйозними проблемами.

4-8 балів: такий респондент, швидше за все, “хлопець-друзяка”. Надзвичайно товариський, завжди в курсі всіх справ, любить брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у нього мігрень або навіть нудьгу. Охоче бере слово з будь-якого питання, навіть якщо має про нього поверхневе уявлення. Усюди відчуває себе “в своїй тарілці”. Береться за будь-яку справу, хоча не завжди може успішно довести її до кінця. Із цієї самої причини керівники і колеги відносяться до нього з деяким побоюванням і сумнівами.

3 бали і менше: комунікабельність респондента носить нездоровий характер. Він говіркий, багатослівний, втручається в справи, які не мають до нього ніякого відношення. Береться судити про проблеми, в яких абсолютно не компетентний. Вільно або мимовільно він часто становиться причиною різного роду конфліктів у своєму оточенні. Запальний, образливий, нерідко необ’єктивний. Серйозна робота − не для нього. Людям важко мати з ним справу і на роботі, і удома, і всюди.

Додаток Д

Психокорекційний тренінг

Заняття №1

На початку заняття можна провести самооцінку комунікативних навичок й умінь кожного учасника. Психолог малює на дошці (або вивішує заздалегідь приготовлений малюнок) «сходи комунікативної майстерності». Лівий край - майстер комунікації, правий - рівень майстерності. Завдання - знайти своє місце на цих сходах у відповідності зі своїми власними уявленнями і встати туди. Наприкінці заняття можна повторити цю процедуру з різними варіантами додавань. Наприклад, кожному з учасників проранжирувати інших за рівнем комунікативних здатностей на початку заняття і після нього у підсумку.

Наступний крок − інформаційне повідомлення психолога про невербальні канали комунікації:

- очі й контакт за допомогою погляду;
- обличчя й лицьова експресія;
- жести;
- пози:
- тактильні відчуття (торкання);
- дистанція під час спілкування.

Успішність заняття багато в чому визначається мотивацією навчання ефективному спілкуванню. Вироблення мотивації може відбуватися за допомогою різних завдань: проведення рольової гри на професійно значиму тему, проведення з наступним обговоренням відеозапису групової дискусії; програвання особистих проблем у спілкуванні, запропонованих учасниками.

Заняття № 2 «Візуальне відчуття»

Усі сідають у коло. Психолог просить, щоб кожен уважно подивився на обличчя інших учасників; через 2-3 хвилини всі повинні закрити очі й

спробувати уявити собі обличчя інших членів групи. Протягом 1-2 хвилин потрібно фіксувати в пам'яті обличчя, яке вдалося представити найкраще. Після виконання вправи група ділиться своїми відчуттями й повторює вправу.

Завдання: кожний з учасників повинен постаратися відтворити в пам'яті як можна більшу кількість облич партнерів.

Призначення: удосконалювати перцептивні навички сприйняття і уявлення про один одного. Наприклад: «Дивно, але я помітила за собою. що коли перебуваю в такому стані, то колір мого одягу приблизно однаковий». Вправа вважається виконаною, якщо у відповідь на розпити учасник одержує три позитивні відповіді - «так».

Призначення: удосконалювати навички емпатії й рефлексії.

Заняття № 3 «Передача руху по колу»

Усі сідають у коло. Один з учасників групи починає дію з уявлюваним предметом так, щоб її можна було продовжити. Сусід повторює дію й продовжує її. У такий спосіб предмет обходить коло й повертається до першого гравця. Той називає переданий йому предмет і кожний з учасників називає у свою чергу, що передавав саме він. Після обговорення вправа повторюється ще раз.

Призначення:

- удосконалювати навички координації й взаємодії на психомоторному рівні;
- розвити уяву й емпатію.

Заняття № 4 Техніка активного слухання

Численні дослідження показують, що успіх людини, що працює в сфері постійного спілкування, на 80% залежить від її комунікативної компетентності. Невміння спілкуватися з оточуючими людьми може виявитися однією з вирішальних причин поганих відносин з оточуючими людьми.

Непродуктивність у спілкуванні може бути пов'язана як з відсутністю даного вміння, так і із труднощами його практичної реалізації (стомлення, неуважність, умови діяльності, особливості ситуації й ін.). На підтвердження сказаного психолог аргументовано апелює до тих випадків, коли учасники дискусії «пропускали» висловлення інших або спотворювали предметні позиції при відтворенні розмови по пам'яті.

Інструкція: вашій увазі пропонується методика визначення ступеня виразності вміння слухати іншої людини.

Перед вами 16 питань, на кожне з яких ви повинні відповісти «так» або «ні». Варто пам'ятати, що немає «правильних» або «неправильних» відповідей, тому що люди різні й кожен висловлює свою думку. Головне, намагайтеся відповідати чесно, не намагайтеся зробити сприятливе враження, відповіді повинні відповідати дійсності. Вільно і чесно виражайте свою думку. У цьому випадку ви зможете краще довідатися себе.

1. Чи чекаєте ви терпляче, поки інший скінчить говорити й дасть вам можливість висловитися?

2. Чи поспішаєте ви прийняти рішення до того, як зрозумієте сутність проблеми?

3. Чи слухаєте ви лише те, що вам подобається?

4. Чи заважають вам слухати співрозмовника ваші емоції?

5. Чи відволікаєтеся ви, коли співрозмовник викладає свої думки?

6. Чи запам'ятовуєте ви замість основних моментів бесіди які-небудь несуттєві?

7. Чи заважають вам слухати упередження?

8. Чи припиняєте ви слухати співрозмовника, коли з'являються труднощі в його розумінні?

9. Чи займаєте ви негативну позицію до промовця?

10. Чи завжди ви слухаєте співрозмовника?

11. Чи ставите ви себе на місце промовця, щоб зрозуміти, що змусило його говорити саме так?

12. Чи приймаєте ви в увагу той факт, що у вас зі співрозмовником можуть бути різні предмети обговорення?

13. Чи допускаєте, що у вас й у вашого співрозмовника може бути різне розуміння змісту вживаних слів?

14. Чи намагаєтеся ви з'ясувати той факт, чим викликана суперечка: різними точками зору, постановкою питання й т.п.?

15. Чи уникаєте ви погляду співрозмовника в розмові?

16. Чи виникає у вас непереборне бажання перервати співрозмовника й вставити своє слово за нього або випередити його у висновках?

При обробці результатів підраховується кількість відповідей.

Інтерпретація:

- 6 балів і нижче свідчать про низький ступінь виразності вміння слухати інших, про спрямованість у ході спілкування на себе (тобто задоволення своїх домагань поза залежністю від інтересів партнера). Знижена чутливість в оцінці поточної ситуації - коли мовчати й слухати, а коли говорити. Необхідне навчання навичкам ефективного слухання.
- від 7 до 10 балів - середній ступінь виразності вміння слухати співрозмовника. Дане вміння скоріше проявляється ситуативно і залежить від особистої значимості (зацікавленості) одержуваної інформації. Потрібне вдосконалювання навичок і прийомів активного слухання.
- 10 балів і вище свідчать про явно виражене вміння слухати інших поза залежністю від особистої значимості одержуваної інформації. Така людина вміє спілкуватись з людьми, і їм, в свою чергу, приємно спілкуватись з нею.

Учасники розбиваються на пари й вирішують, хто промовець, а хто слухаючий. Потім психолог повідомляє, що завданням слухаючих буде уважне вислуховування протягом 2-3 хвилин «дуже нудної розповіді» Потім психолог відзиває убік майбутніх «оповідачів», нібито для того, щоб проінструктувати їх, як зробити розповідь «дуже нудною». Насправді дає роз'яснення (так, щоб «слухаючі» не чули цього), що суть не в ступені нудності розповіді, а в тому, щоб розповідач фіксував типові реакції слухаючих. Для

цього оповідачеві рекомендується після хвилинного відрізка промови зробити в зручний момент паузу й продовжити розповідь після одержання якоїсь реакції слухаючих (кивок, жест, слова й т.д.). Якщо протягом 7-10 секунд виражена реакція відсутня, варто продовжити розповідь протягом ще однієї хвилини й знову перерватися й запам'ятати наступну реакцію слухаючі. На цьому вправа припиняється.

Всім членам групи розкривається реальний зміст інструкції й ціль вправи. Оповідачів просять тримати в пам'яті зміст реакції слухаючих (класифікувавши видиму відсутність реакцій як «глухе мовчання»). Психолог приводить список найбільш типових прийомів слухання, називаючи їх і даючи необхідні пояснення.

Типові прийоми слухання:

- Глухе мовчання.
- піддакування («ага», «так-так», «ну», кивання підборіддям і т.п.).
- Луна - повторення останніх слів співрозмовника.
- Дзеркало - повторення останньої фрази зі зміною порядку слів.
- Парафраз - передача змісту висловлення партнера іншими словами.
- Спонукання - вигуки й інші вираження, що спонукають співрозмовника продовжити перервану мову («Ну і...», «Ну і що далі?», «Давай-давай» і т п.).
- Уточнюючі питання - питання тину «Що ти мав на увазі, коли говорив «есхатологічний».
- Навідні запитання - питання типу «Навіщо», що розширюють сферу, порушену промовцям; нерідко такі питання є власне кажучи відводячими від лінії, наміченої оповідачем.
- Оцінки, поради.
- Продовження - коли слухаючий вклинюється в промову й намагається завершити фразу, почату промовцям, «підказує слова».
- Емоції − «ах», «здорово», сміх, «ну-і-ну», «скорботна міна» й ін.

Після ознайомлення зі списком психолог пропонує «оповідачам» описати спостережувані ними реакції слухачів і дати їм класифікацію на

основі наведеної схеми. Виявляються найбільш часто використовувані реакції й обговорюються їх позитивні й негативні сторони в ситуаціях спілкування. У контексті заняття доречно привести трикратну схему вислуховування: «Підтримка - З'ясування - Коментування» й обговорити доречність появи тих або інших реакцій на різних тактах вислуховування. Так, на такті «Підтримка» найбільш доречними представляються такі реакції: піддакування, луна, емоційний супровід, на такті «З'ясування» - уточнюючі питання й парафраз, а оцінки і поради прийнятні на такті «Коментування».

Заняття № 5 Диспут

Вправа проводиться у формі диспуту. Учасники діляться на дві приблизно рівні по чисельності команди. За допомогою жереба вирішується, яка з команд буде займати одну з альтернативних позицій по якомусь питанню, наприклад: прихильники й супротивники «засмаги», «паління», «вегетаріанства» і т.д.

Аргументи на користь тієї або іншої точки зору члени команд висловлюють по черзі. Обов'язковою вимогою для граючих є підтримка висловлень суперників і з'ясування сутності аргументації. У процесі слухання той зі членів команди, чия черга висловлюватися наступним, повинен реагувати піддакуванням і луною, задавати уточнюючі питання, якщо зміст аргументації не до кінця ясний, або ж зробити парафраз, якщо створилося враження повної ясності. Аргументи на користь позиції своєї команди дозволяється висловлювати лише після того, як виступаючий тим або іншим способом просигналізує, що його зрозуміли правильно (кивок головою: «Так, саме це я й мав на увазі»).

Психолог стежить за черговістю виступів. за тим, щоб слухаючий здійснював підтримку висловлення, не пропускаючи тактів, парафраз, використовуючи при цьому реакції відповідного такту. Можна давати роз'яснення: «Так, ви мене зрозуміли правильно». Варто застерегти учасників

від спроб продовжувати й розвивати думки співрозмовника, приписуючи йому не його слова.

На закінчення вправи психолог коментує її хід, звертаючи увагу на випадки, коли за допомогою парафразу вдалося домогтися уточнення позицій учасників «диспуту».

Заняття № 6 «Суперечка при свідках»

Ті, яких навчають, розбиваються на трійки. Один зі членів трійки бере на себе роль спостерігача-контролера. Його завдання - стежити за тим, щоб учасники суперечки здійснювали підтримку висловлень партнерів, не пропускали другого такту («З'ясування») і при парафразі використали «інші слова», тобто він виконує ті ж функції, що психолог у попередній вправі. Два інших члени трійки, попередньо вирішивши, яку з альтернативних позицій вони займають, вступають у суперечку на обрану ними тему, дотримуючись трикратної схеми ведення діалогу. По ходу вправи учасники міняються ролями, тобто роль спостерігача-контролера по черзі виконують всі члени трійки.

На вправу приділяється 15 хвилин.

По закінченні влаштовується загальне обговорення. Зразкові питання для обговорення:

- Які труднощі у використанні схеми зустріли ви в розмові?
- Чи були випадки, коли після парафразу відбувалося уточнення позиції?
- Хто з партнерів не зрозумів іншого - той, хто говорив, або той, хто слухав?

Заняття № 7 «Карусель»

У вправі здійснюється серія зустрічей, причому щораз із новою людиною. Завдання: легко ввійти в контакт, підтримати розмову і попрощатися.

Члени групи встають за принципом «каруселі», тобто обличчями один до одного й утворюють два кола: внутрішній нерухомий і зовнішній рухливий

Заняття № 8 Основи етики

Приклади ситуацій:

Перед вами людина, яку ви добре знаєте, але досить довго не бачили. Ви раді цій зустрічі...

Перед вами незнайома людина. Познайомтесь із нею...

Перед вами маленька дитина, вона чогось злякалася. Підійдіть до неї і заспокойте її.

Після тривалої розлуки ви зустрічаєте хорошого друга, ви дуже раді зустрічі...

Час на встановлення контакту й проведення бесіди 3-4 хвилини. Потім психолог дає сигнал, і учасники тренінгу зрушуються до наступного учасника.

Призначення:

- сформувати навички швидкого реагування при вступі в контакти;

- розвивати емпатію й рефлексію в процесі навчання.

Заключна частина заняття

«Остання зустріч».

Уявіть собі, що заняття вже закінчилися й ви розстаєтеся. Але чи все ви встигли сказати один одному? Може бути ви забули поділитися із групою своїми переживаннями? Або є людина, думку якої про себе ви хотіли б довідатися? Або ви хочете подякувати комусь? Зробіть це «тут і тепер».

Призначення: удосконалювати комунікативну культуру.

Підведення підсумків роботи групи.